

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION

När de döda talar

om Édouard Glissants *Monsieur Toussaint*
och det förflutnas relation till framtiden

Emil Öhlén

Termin: VT2018
Kurs: IL2502, 30 HP
Nivå: Master
Handledare: Mats Andrén

Abstract:

Master's thesis in history of ideas

Title: When the Dead Speak: On Édouard Glissant's *Monsieur Toussaint* and the Relationship of the Past to the Future

Author: Emil Öhlén

Year: Spring 2018

Department: The Faculty of Arts at the University of Gothenburg

Supervisor: Mats André

Examiner: ?

Keywords: Édouard Glissant; *Monsieur Toussaint*; Haiti; memory; inheritance; slavery; necropolitics

In the preface to his play about the Haitian Revolution, *Monsieur Toussaint*, Édouard Glissant writes that what he has attempted to express with the play is "a prophetic vision of the past." The purpose of this thesis is to explore how the relationship between the past and the future can be read in and through Glissant's play. Thus, the problematic of the past is at the heart of this thesis. To achieve this purpose, the main questions I pursue are: how does Glissant mobilize history as a poetical and critical-political category in his representation of the past and the Haitian revolution? What relationship can be read between the dead – the past and history – and the future? And, finally, in what ways can these questions about the dead and the past be related to wider contemporary discussions of history, inheritance and community? To answer these questions I read *Monsieur Toussaint* in-between the aesthetical text, the historical archive and an explicitly theoretical discourse. Doing so, I set in motion and relate the play to the work of Paul Ricœur and Achille Mbembe. Among my results is to be found the ethical-political imperative of establishing the necessary conditions for an approach with regards to the past that enables talking to the dead and answering to the ghost.

Innehållsförteckning

Inledning	1
<i>Syfte och frågeställningar</i>	2
<i>Disposition</i>	2
<i>Minnespredikament</i>	3
<i>Material och metodologiska överväganden: min läsnings möjlighetsvillkor, utgångspunkter och tillvägagångssätt</i>	7
<i>Arkipelager: Haiti och Martinique – några linjer</i>	9
<i>Édouard Glissant: fragment av ett liv</i>	14
<i>Tidigare forskning</i>	16
Analys I: den estetiska representationen av det förflutna	19
<i>Berättelsens tid, plats och form</i>	19
<i>De dödas röster och in-skrivandet av det som redan hänt</i>	22
<i>Tillbakablickar och nu-inbrott</i>	28
<i>Ett grymhetens arkiv</i>	29
Intermezzo	32
Analys II: den poetiska förhandlingen mellan förflutet och framtid	33
<i>Upplopp och assimilering</i>	34
<i>Minnets aktivering</i>	37
<i>Hemsökelse</i>	40
<i>Ansvar och skuld: våld</i>	41
<i>(D)öden och framtid</i>	48
Diskussion	52
<i>Ansvar, hemsökelse, lyssnande</i>	52
<i>Genom minnet ska den tidigare kolonisatören avkoloniserars</i>	56
Referenser	58

Inledning

”All your buried corpses now begin to speak.”¹ Rösten som uttalar dessa ord tillhör den amerikanske författaren James Baldwin. Han faller dem i Raoul Pecks film *I am not your negro*, som också handlar om just James Baldwin. Det är skrämmande ord. De lik vi trots oss ha begravt visar sig vara inte *riktigt så döda, riktigt så begravda* som vi trott. De talar till oss. Vid närmare eftertanke är situationen skräckinjagande kuslig. Orden rycker plötsligt undan grunden för den som levt enligt den betryggande föreställningen att de döda är döda och de begravda begravda. På så vis beskriver orden på ett träffande sätt också den nästan ogripbara situation där det förflutna gör sig gällande mitt i nuet och visar sig vara allt annat än just förflutet. Själva de ord med vilka vi temporalt delar in tillvaron och förstår vår plats i relation till det som varit och det som kommer att ha varit visar sig oförmögna att upprätthålla sina gränser. De döda talar till de levande. Ett sätt att förhålla sig till de dödas hemsökelse är, som den amerikanska poeten Solmaz Sharif skriver i dikten ”Sårbarhetsstudie”, att upprätta ”en vägg rensad på spikar / åt spökena att passera igenom”.² Vilka är de gränser mellan det förflutna och nuet som passar den här beskrivningen? Hur upprättas spiklösa väggar i hjärtat av distinktionen mellan det förflutna och framtiden? Vad krävs för att lyssna till de dödas tal?

—

1791 händer det otänkbara: Saint-Domingues slavar gör uppror och den haitiska revolutionen bryter ut.³ Långt senare, 1961, publicerar Édouard Glissant (1928-2011) sin pjäs *Monsieur Toussaint* som utgör en representation och litterär bearbetning av dessa händelser: det första lyckade slavupproret mot ”vit” överhöghet och kolonialt förtryck.

Min uppsats tar Glissants pjäs *Monsieur Toussaint* som sin utgångspunkt och sitt centrum. Uppsatsens huvudsakliga objekt är därmed varken själva revolutionen på Haiti eller Toussaint Louverture som historiska faktum eller händelser, och inte heller att hänvisa pjäsen sin rätta plats i Édouard Glissants författarskap. Mitt uppdrag rör sig snarare om att fokusera själva den *representation* av en viss historisk händelse som pjäsen kan sägas ut-

¹ James Baldwin, i Raoul Pecks, *I am not your negro*, Velvet film, 2016.

² Solmaz Sharif, *Look*, Råmus förlag, Malmö, 2017, svensk övers. Ida Börjel & Jennifer Hayashida, s. 55.

³ Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the past*, Beacon press, Boston, 1995, Susan Buck-Morss, *Hegel and Haiti*, University of Pittsburgh press, Pittsburgh, 2009, ser det som något otänkbart, men till exempel Nick Nesbitt *Caribbean critique: Antillean critical theory from Toussaint to Glissant*, Liverpool university press, Liverpool, 2013, s. 29-30, argumenterar utifrån den franska revolutionen och upplysningen för revolutionen på Haiti som något högst tänkbart.

göra och att läsa den någonstans mittemellan Glissants författarskap, den historiska händelsen och ett samtida arvs- och minnespredikament. I förordet till 1961 års utgåva – alltså ungefär samtidigt som det som brukar kallas den stora vågen av avkolonisering sköljer över Afrika – slår Glissant fast att hans pjäs är kopplad till ”en profetisk vision av det förflutna.”⁴ Vad innebär det att skriva historien om det första slavupproret utifrån en profetisk vision av det förflutna?

Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att undersöka hur relationen mellan det förflutna och framtiden går att läsa i och genom *Monsieur Toussaint*. Undersökningen närmar sig således relationen mellan död och liv – det förflutna och en framtid kopplad till en idé om en kommande mänsklighet – samt relationen mellan minne och glömska å ena sidan, samt historia och politik å den andra, med en öppning mot samtiden.

För att uppfylla detta syfte kommer uppsatsen att kretsa kring och vägledas av en rad olika frågor: Hur använder sig Glissant av historien som poetisk och kritisk-politisk kategori i sin representation av det förflutna och revolutionen på Haiti? Vilken relation går att läsa mellan de döda – det förflutna och historien – och framtiden? På vilka sätt går det i vidare mening att relatera dessa frågor om relationen mellan de döda, det förflutna och framtiden till en vidare (historie)teoretisk diskussion kring ärvande och att göra gemensam historia av ett delat förflutet?

Disposition

Uppsatsen är disponerad i tre delar. Den första delen skisserar framförallt ett historiografiskt spänningsfält för min studie, bestående både av en historieteoretisk inledning och en introduktion av Haiti och Glissant. Den första inledande delen följs sedan upp av uppsatsens huvudsakliga del, analysen, som består av en läsning av *Monsieur Toussaint* i två delar och syftar till att besvara de frågor studien kretsar kring. Den avslutande och tredje delen tjänar till att initiera en öppnande, prövande och mer normativ reflektion som tar av-

⁴ Édouard Glissant, *Monsieur Toussaint*, Gallimard, Paris, 1998, s. 9: ”une vision prophétique du passé.” *Monsieur Toussaint* förkortas härnäst som *MT*. Övriga verks titlar kommer genomgående att förkortas i notapparaten, men då framförallt med titelns första ord.

stamp i en urladdning av uppsatsens båda tidigare delar och ställer frågor om de döda, det förflutna och framtiden som snarare riktare sig till nuet. Målet med denna disposition är att dra upp något som liknar tre olika stämmor eller röster i uppsatsen, ledda av delvis olika intressen och frågor, som var och en motsvaras av uppsatsens tre delar. Dessa stämmor är varken identiska eller helt distinkta utan spelas snarare ut mot och med varandra, kontrapunktiskt, för att bilda en helhet större än dess delar (utan att upphöra att vara just skilda stämmor) där gränserna mellan text och kon-text, teori och material sätts i kreativ gungning.⁵

Minnespredikament

”... i ett förflutet som ni inte lyckas, men inte alls, att kontrollera, som likväl är er nutid”.⁶

Vad är ett minnespredikament och vilket arbete hoppas jag att begreppet kan utföra? Jag menar att det förflutna (men även ”historien” förstådd som ”historieskrivningen”) ställer oss – ”oss alla”, men på olika sätt – inför en svår fråga om hur ”vi” ska, och alltså *bör*, förhålla oss till det förflutna. Minnespredikamentet, som därmed är samtida i den meningen att det konstant spelas ut *här och nu*, hela tiden på nytt, fokuserar således frågan om hur ett subjekts relation till det förflutna kan begreppsliggöras och hur detta förflutnas relation till samtiden och framtiden bör tänkas. Det handlar alltså om minnet/glömskan av det förflutna formulerat som något att svara an till, en fråga som kräver ansvar. Detta är öppna frågor som aldrig kan avgöras en gång för alla och som konstant måste ställas på nytt. Frågorna kan alltså sägas utgöra ett predikament: något problematiskt som hemsöker oss, som kräver att hanteras och som vi måste ta ställning till på ett ännu inte redan givet sätt.

När minnespredikamentets problematik formuleras såhär så rör jag mig bort från de arbeten som bland andra Michel-Rolph Trouillot, Marcel Dorigny och Susan Buck-Morss

⁵ Det ”kontrapunktiska” hämtar jag från Edward Said. Han utvecklar det bland annat på s. 51 i *Culture and imperialism*, Vintage Books, New York, 1994.

⁶ Édouard Glissant, *Tout-Monde*, Gallimard, Paris, 1993, s. 19.

har skrivit om och i relation till revolutionen på Haiti.⁷ De fokuserar alla tre, men på olika sätt, de mekanismer i det så kallade Västerlandets historieskrivning som gjort samma revolution otänkbar och genererat dess uteslutning ur det historiska minnets arkiv (skapandet av tystnad) – eller kort och gott: ur historien.⁸ Det arbete som de initierat är inte att betrakta som fulländat, *kan* i själva verket inte betraktas som just fulländat, men de frågor som jag hoppas kunna ställa utifrån begreppsmetaforen om ett minnespredikament drar i en annan riktning och det arbete jag vill att begreppet utför är ett annat.

Därför vänder jag mig här snarare till studier av och tänkande hos Paul Ricœur (1913-2005) och Achille Mbembe (f. 1957).⁹ Här sker det en förskjutning av tyngdpunkt från historieskrivningens produktionsvillkor till ett explicit teoretiserande och problematiserande av relationen mellan det förflutna och samtiden, minnet och glömskan samt vilka implikationer detta får för hur framtidens kategori konstrueras, som på olika sätt finns hos båda två. Gemensamt för båda två är också att såväl etik som politik blir centrala kategorier att relatera det förflutna och historieskrivningen till.¹⁰

För Ricœur är historien en blodig affär: ”Vad vi firar som händelser som grundlagt staten är egentligen våldshandlingar, som i efterhand [après coup] legitimeras av en stat med bräckligt rättsligt stöd.” Historien genomskärs alltså av våld som utövats i grundandet av olika gemenskaper. Men därmed är inte heller detta våld strikt historiskt – det lever kvar, det går i igen. ”Så finns symboliska sår lagrade i det kollektiva minnets arkiv, symboliska sår som kallar på läkning.”¹¹ Här inställer sig en rad mer eller mindre akuta frågor: Hur ska vi hantera detta våld och går våldet i någon mening i arv? Vilken roll intar minnet respek-

⁷ Trouillot, *Silencing the past*, Buck-Morss *Hegel, Haiti and universal history*, Marcel Dorigny i Pascal Blanchard, Nicolas Bancel, Sandrine Lemaire (red.), *La fracture coloniale*, La Découverte, Paris, 2006, särskilt s. 47.

⁸ Apropå ”Västerlandet” som beteckning delar jag Glissants syn: ”Västerlandet är inte till väster. Det är inte en plats, det är ett projekt.” *Le Discours antillais*, Gallimard, Paris, 1997, s. 14, not 1.

⁹ Se även den i sammanhanget intressanta *Anakronismen*, Glänta, Göteborg, 2011, av Sara Edenheim. Hennes studie skiljer sig dock i sitt perspektiv i det att hon framförallt intresserar sig för *historikern* och det som hen gör genom att skriva om det förflutna på ett visst sätt, och då särskilt hur historien tenderar att få träda in som medierande instans för politiskt erkännande, varför boken inte kommer vara en central referens för min studie.

¹⁰ Paul Ricœur, *Minne, Historia, Glömska*, Daidalos, Göteborg, 2005, övers. Eva Backelin, s. 130, *La mémoire, l'histoire et l'oubli*, Seuil, Paris, 2000, s. 108 och Achille Mbembe, *Critique de la raison nègre*, La Découverte, Paris, 2013, s. 88. Se också redan nämnda Edenheim, *Anakronismen*, s. 74 & 43: ”En seriös relation till det förflutna medför inte enbart en kritisk relation till historieskrivningen. Det medför även ett ovillkorligt behov av etik.”

¹¹ Ricœur, s. 120/96, båda citaten, modifierad övers. Andra sidhänvisningen, efter snedstreck, hädanefter till Ricœurs franska original.

tive glömskan i relation till våldet? För Ricœur handlar det hela om rättvisa, och alltså även om ansvar: ”Plikten att minnas är plikten att genom hågkomsten göra rättvisa åt någon annan än sig själv.”¹²

Minnespredikamentet genomskärs således också av arvets problematik: Vem är arvtagare till dessa sår och vems ansvar är det att göra dem rättvisa genom att minnas dem? Varken arvet eller arvtagaren är någonsin givna, mer än i den mening att vi alltid slungas ut i en värld och träder (tvingas?) in i en historia som alltid redan föregår oss och på så sätt är så illa tvungna att ärva: ”Att vara [...] är i sin djupaste bestämning att ärva.”¹³ Achille Mbembe tar sig an arvets problematik och kopplar den till det han kallar uppgiften att ”förvandla detta gemensamma förflutna till delad historia.”¹⁴ Detta förstår jag som en uppmaning till handling, att *göra* delad historia av ett gemensamt förflutet, som alltså ännu inte erkänts som sådant genom historieskrivning och det som nedtecknandet av historien förmodas uppnå.¹⁵ Mbembe insisterar på ett gemensamt förflutet: åtminstone sedan imperiernas tid och de koloniala projektens start delar de tidigare erövrarna och tidigare erövrade sitt förflutna och är på olika sätt inskrivna i samma modernitetsprojekt. ”Tillsammans, men utifrån olika positioner [à des positions différentielles], smidde de ett förflutet.”¹⁶ Mbembe formulerar det vidare som att en av de konstitutiva men ofta negligerade dimensionerna av *postkolonin* är inskrivandet av den dominerande och den dominerade inom *samma* ordning, *samma* episteme.¹⁷

Utifrån detta, och med inspiration från Frantz Fanon, hävdar Mbembe med emfas att var och en är arvtagare till hela världen, och till och med har *rätt* att ärva. Men märk väl att det inte är ett ärvande i någon enkel eller omedelbar mening: ”[D]et är till hela världen [du monde entier] som vi är arvtagare. Samtidigt är världen – och alltså detta arv – att skapa.”¹⁸ Återigen ställs vi inför frågan om ansvar: Hur ska detta arv skapas? Vad ska ges

¹² Ricœur, s. 130/108.

¹³ Michael Azar, *Den ädla döden*, Leopard, Stockholm, 2013, s. 72.

¹⁴ Mbembe, *Sortir de la grande nuit*, La Découverte, Paris, 2013, s. 95: ”transformer ce passé commun en histoire partagée.” Se också s. 260 i Mbembe *Critique*.

¹⁵ Se även Mbembe *Sortir*, s. 47. Se också detta i relation till möjligheten av ”l'en-commun”, Achille Mbembe *Politiques de l'inimitié*, La Découverte, Paris, 2016, s. 59. Se också Edenheims bok för en kritisk diskussion om historikerns rimliga anspråk på vad ett arbete med de förflutna kan tänkas uppnå.

¹⁶ Achille Mbembe, *Sortir*, s. 12.

¹⁷ Mbembe *Sortir*, s. 140. Se även Achille Mbembe, *De la postcolonie*, Karthala, Paris, 2002, s. XIX. Episteme ska här närmast förstås i dess foucauldianska betydelse.

¹⁸ Mbembe *Sortir*, s. 70f., & även s. 85. Jfr också Mbembe, ”Penser le monde à partir de l’Afrique” i Achille Mbembe & Felwine Sarr (red.), *Ecrire l’Afrique-Monde*, Philippe Rey/Jimsaan, Dakar, 2017, s. 389.

rätten att inkluderas och vad ska förpassas till dess utsida, exkluderas?¹⁹ Konstruktionen av arvet korsar här svåra frågor kring kanon, den symboliska ordningen samt hur sörjbarhet och erkännande fördelas ojämlikt och medieras genom just detta ”arv” och hur frågan om arvet tänks som intimt kopplad till rättvisans och samvarons möjlighet. Mbembe insisterar alltså på det *gemensamma* förflutna och det därmed även lika gemensamma *ansvaret* inför detta förflutna, och dess betydelse för en möjlig framtid:

Fortfarande idag, är det inte klart, i allas ögon, att slaveriet [l’esclavage des Nègres] och de koloniala grymheterna är del av världens minne; ännu mindre att detta minne, eftersom gemensamt, inte bara tillhör de som har varit offer för dessa händelser, utan mänskligheten i sin helhet; eller vidare att så länge som vi förblir inkapabla att åta oss minnena från ’Tout-Monde’, så kommer det att vara omöjligt att föreställa sig en verkligt gemensam värld, verkligt universell mänsklighet.²⁰

Att ta detta, och arvsrätten, på allvar genom att få till stånd en konfrontation med ansvaret är också en del av uppsatsens syfte.

Utifrån de reflektioner som sätts i verket med utgångspunkt i detta tänkande går det att skissera ett problemfält som sätter igång spänningar kring och komplicerar frågorna om det förflutna, minnet och arvet. Denna reflektion kommer vara central för uppsatsen och löpa genom den, som en mer eller mindre synlig underström som ibland slår upp genom ytan för att bli explicit synlig, ibland försvinna men likväl finnas med till slutet. I kombination med att detta tjänar som teoretisk inramning till uppsatsen bereder denna reflektion också en plats utifrån vilken det är möjligt för mig att närma mig Glissants produktion i allmänhet och *Monsieur Toussaint* i synnerhet, i och med att det förflutna och historien är närvarande i pjäsen som centrala frågor, teman och kategorier som jag ämnar belysa i analysen.

¹⁹ Vad som händer med det som exkluderas är också en central fråga, för det finns kvar.

²⁰ Mbembe, *Critique*, s. 104. ”Tout-Monde” är ett begrepp myntat av Glissant som närmast kan översättas som ”Hel-Världen” eller ”Total-Världen”. Se också *Critique*, s. 113 & 142f., samt Mbembe *Politiques*, s. 142f.

Material och metodologiska överväganden: min läsnings möjlighetsvillkor, utgångspunkter och tillvägagångssätt

”Förvisso, ett verk betyder alltid någonting: också om det går ut på att visa att det inte finns någon mening så uppenbarar det just detta, men den filosofiska litteraturens motståndare hävdar med rätta att betydelsen hos en roman eller en teaterpjäs inte mer än den hos en dikt kan översättas till abstrakta begrepp: vad skulle det annars tjäna till att konstruera ett fiktivt maskineri kring idéer som man ändå kunde uttrycka klarare och mer ekonomiskt i ett direkt språk? Romanen kan bara rättfärdigas om den är ett kommunikationssätt som inte kan reduceras till något annat.”²¹

Vad innebär det att ha en skönlitterär pjäs som ”källtext” för en idéhistorisk studie och vad kan vinnas med det? Simone de Beauvoir ringar i citatet ovan in frågan om olika textuella artikulationsformers (o)möjliga reducerbarhet till varandra: det finns en form- eller genre-mässig *skillnad*. Den idéhistoriska läsart av *Monsieur Toussaint* som jag strävar efter att upprätta handlar alltså inte om att översätta pjäsen till teori eller filosofi. Men det handlar inte heller om att upprätthålla chimären att filosofi och skönlitteratur är två radikalt skilda traditioner eller artikulationsformer; gränsen de emellan är en som gång på gång överkorsas och den ena visar sig allt som oftast finnas i den andra, inte minst i Édouard Glissants verk. För mig handlar det snarare om att läsa *Monsieur Toussaint* utifrån denna föreställning om olika texters likhet *och* skillnad, deras gränser *samt* det kontinuerliga överkorsandet av dessa. Här läser jag pjäsen genom att bryta mina frågor mot den och en vidare teoretisk och historisk kontext utan att ge den ena företräde framför den andra.

När Glissant skriver *Monsieur Toussaint* griper han in i det problemfält som jag kallar ett minnespredikament – han låter en del av det förflutna bryta in i samtiden. Eller ännu hellre: varje gång *Monsieur Toussaint* blir läst (som text eller uppsättning) griper den på detta sätt in i läsarens samtid och ett visst problemfält, i en specifik historisk situation.²² Genom att läsa *Monsieur Toussaint* idéhistoriskt är mitt mål att få till just en sådan upprepning och ett inbrott som låter pjäsen och de frågor den ställer tanken inför ta upp plats i nuet, genom att såväl ställa upp en mer teoretisk diskussion kring minnespredikamentet som en läsning av pjäsen utan att reducera den ena till det andra eller sträva efter en enty-

²¹ Simone de Beauvoir, ”Littérature et Métaphysique”, i *Les temps modernes*, 1946:7, s. 1154. Svensk översättning som ”Litteratur och metafysik” av Anna Petronella Fredlund, i *Birgitte Bardot och Lolitasyndromet. Essäer*, Modernista, Stockholm, 2013, s. 135f., modifierad övers.

²² Se också Edenheim, s. 73-76, om vad det kan innebära att ”läsa” text.

dig översättning av pjäsen till ett teoretiskt språk. Snarare än en översättning i denna mening handlar det idéhistoriska här om en *läsart*.²³

En idéhistorisk läsart av en skönlitterär text går inte att uppnå genom att omedelbart relatera den litterära texten till en teoretisk kontext och översätta den ”estetiska” texten till den ”teoretiska”. Den litterära texten är inte en entydig instans av en teoretisk ”idé”. Detta vore ett totalt assimilerande av *Monsieur Toussaint* som på en fundamental nivå skulle omöjliggöra dess upprepning som händelse. Likväl är en av mina premisser att det går att läsa ”idéer” i pjäsen. Min analys strävar efter att ge akt på denna dubbelhet och produktivt utforska den som ett villkor: detta är ena sidan av mitt val av ”källtext”. Den andra sidan handlar om att produktivt blanda samman olika sorters arkiv, det historiska, estetiska och teoretiska, och på så vis belysa en problematik från den utgångspunkt som denna blandning möjliggör. Detta möjliggörs av och utgör min idéhistoriska ansats. Detta villkor kan uttryckas metodologiskt genom att mitt uppdrag alltså handlar om att läsa med fokus på såväl formen, gestaltningen och det performativa samt hur mening görs i texten, med en ständig medvetenhet om historisk kontext.²⁴ Därmed handlar det idéhistoriska här inte om att till exempel jämföra Glissants pjäs med andra pjäser för att spåra teaterns utvecklingslinjer, och inte heller om ett entydigt fokus på att återskapa tillkomstkontexten för att finna pjäsens förmodade mening. Det handlar om att läsa texten på dess ”egna” villkor (som alltid också är mina eller någon annans) och försöka artikulera den form för tänkande som även den litterära texten kan vara och diskutera det tänkande den ger upphov till i mötet med mina frågor. *Monsieur Toussaint* är alltså uppsatsens primära material, men även andra delar av Glissants verk kommer att inkluderas löpande som utblickar.²⁵

²³ Jacques Derrida diskuterar litteratur och litteraritet i termer av intentionalitet. Snarare än en essentiell egenskap hos texten är litterariteten ”the correlative of an intentional relation to the text, an intentional relation which integrates in itself, as a component or an intentional layer, the more or less implicit consciousness of rules which are conventional or institutional – social in any case.” Jag följer honom i detta och ser på upprättandet av en viss läsart som just en sådan intentional akt, vars regler jag skisserar i detta avsnitt. Se, ”This strange institution called literature”, översatt av Geoffrey Bennington & Rachel Bowbly i *Acts of literature*, Routledge, London, 1992, s. 44.

²⁴ Derrida talar om meningsdimensionen som ett sätt att läsa transcendentalt som ingen litterär text kommer ifrån, det skulle upphäva själva den litterära texten. Den intressanta frågan är, snarare än att försöka upphäva den transcendentala dimensionen, hur just den aspekten bearbetas i texten. Derrida, ”This strange”, s. 45-47.

²⁵ Här kan det också vara tillfälle att säga några ord om *Monsieur Toussaints* publikationshistoria. Texten publicerades första gången 1961 men återpublicerades 1978 i *Acoma*, en martinikansk tidskrift med bland andra Glissant i spetsen. Då publicerades den med vissa förändringar för att göra den mer lämpad att spelas, förändringar som enligt Dash inte helt uppnått sitt syfte. Se J. Michael Dash, *Édouard Glissant*, Cambridge university press, Cambridge, 1995, s. 101. Samma version publicerades sedan 1986 hos Les éditions du Seuil och 1998 hos Gallimard. Det är denna senare, sceniska version, publicerad hos Gallimard som jag läser –

Till sist några ord om hur jag arbetat med översättning. Eftersom Glissants pjäs och mycket av den övriga litteratur jag läst är skriven på franska i original, så är det också framförallt på franska som jag läst den.²⁶ Vad gäller Glissants texter så kommer det franska originalet till samtliga citat att ges i notapparaten och min översättning i brödtexten. För övrig litteratur kommer framförallt hakparenteser användas vid idiomatiska eller mångtydiga ord och uttryck där just denna mångtydighet i originalet är viktig att beakta, och vid särskilt svåröversatta passager ges även originalet i en not. Alla översättningar som inte är från redan översatta verk är mina egna. Generellt sett så har jag i översättningsarbetet, något paradoxalt, strävat efter att både ligga nära originalet och förhålla mig fritt till det. Det innebär rent konkret att jag försökt översätta på ett sätt som återger meningen med uttryck och ord som ligger lexikaliskt nära källtextens, samtidigt som jag i viss mån också försökt fånga stilens stringens och på så vis förhållit mig friare till källtexten för att kunna göra det. När det gäller de mer utpräglade filosofiska texterna har tankens stringens prioriterats, och stil kommit i andra hand.

Arkipelager: Haiti och Martinique – några linjer

”Haiti har, strikt talat, inte varit en fransk koloni [...]. Och Frankrike har haft ett samarbete och har fortfarande ett viktigt samarbete med Haiti och kommer att fortsätta att ha det.”²⁷

Jacques Chirac

”Mellan Europa och Amerika, ser jag endast damm.”²⁸

Charles de Gaulle

Fjortonhundra-nittiotvå: den iberiska så kallade ”åter-erövringen” med utdrivandet av de sefardiska judarna och moriska muslimerna, omseglingen av Afrika, och den så kallade ”upptäckten” av Nya världen.²⁹ Året är på många sätt avgörande för hur historien om Haiti

framförallt för att det är den som är mest spridd och för att mitt fokus är på pjästexten och inte en viss uppsättning.

²⁶ För den intresserade finns *Monsieur Toussaint* översatt till engelska: *Monsieur Toussaint: a play*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2005, övers. J. Michael Dash & Édouard Glissant.

²⁷ Citerad i Dorigny, ”Aux origines: l’indépendance d’Haïti et son occultation”, s. 47.

²⁸ Citerad i Glissant, *Discours*, s. 9.

²⁹ Se Michael Azar, *Amerikas födelse*, Leopard, Stockholm, 2015, respektive Tzvetan Todorov, *The Conquest of America*, University of Oklahoma press, Norman, 1999, övers. Richard Howard, och Yves Bé-

och Martinique tenderar att skrivas och brukar därtill temporalt få markera inträdet i det som brukar kallas moderniteten för det vi känner som Västvärlden i synnerhet, och världen i allmänhet.

Med den så kallade ”upptäckten” och Columbus andra resa 1493 begicks det första folkmordet i Nya Världen och det indigena tainofolket på Hispaniola (som är det namn som gavs till hela den ö som idag utgörs av Haiti och Dominikanska republiken) utrotades och ersattes av slavar från Afrika för att förse de koloniala plantagerna med arbetskraft.³⁰ De så kallade ”indianerna” bjöd på motstånd, men spanjorerna och deras hundar tränade för strid – som skulle komma att vara på bruk på Saint-Domingue ända fram till självständigheten – var dem övermäktiga.³¹ År 1635 landstiger så fransmännen på Martinique, och även på grannön Guadeloupe. På Martinique utrotade fransmännen de indigena befolkningarna som kallades kariber (etymologiskt släkt med ”kannibal”) och arawaker, *men inte utan motstånd*.³² Även på Martinique ersattes den utrotade befolkningen med slavar från Afrika och en plantage-ekonomi baserad på sockerrör instiftades, så som tidigare skett på Saint-Domingue.³³ Denna utrotningens politik på såväl Hispaniola som Martinique ledde till ett brott med öarnas förkoloniala civilisationer.

Under 1500-talet på Hispaniola respektive 1600-talet på Martinique sker alltså två radikala brott: dels ett historiskt brott med den antekolumbianska civilisation som tidigare fanns på dessa öar och som oåterkalleligen utrotades, och dels för de slavar som tvingades till dessa öar ett brott med deras tidigare släktskapsrelationer och det Afrika de tvingades ifrån.³⁴ Detta är på ett generellt plan två aspekter av Antillernas historiska belägenhet som

not i Marc Ferro (red.), *Kolonialismens svarta bok*, Leopard, Stockholm, 2005, övers. Kristina Ekelund, Bengt Ellenberger & Lotta Riad. (som ägnar förvånansvärt lite utrymme åt revolutionen på Haiti). Det är en komplex historia som nödvändigtvis förenklas här, med en utgång som inte är så självklar som det verkar här.

³⁰ Azar, *Amerikas födelse*, s. 64. Bénot, s. 53: ”Mellan 1520 och 1530 ersattes alltså den indianska arbetskraften med svarta slavar och på femtio år övergick man från framställning av guld till sockerrörsodling på Hispaniola. Slavarna deporterades nu direkt från Afrika.”

³¹ Bénot, s. 49. Dessa hundar skulle till exempel också användas 1802 av fransmännen, se Dubois s. 292.

³² Bénot, s. 56f. Se också s. 58 ”Svarta” slavar och kariber gjorde gemensamma uppror 1654 och 1657-1758 på Martinique.

³³ Bénot, s. 58: ”Antillerna var nu bara befolkade av invandrare, vilka var ättlingar till herrarna från Europa eller till slavarna som deporterades från Afrika.”

³⁴ Det är icke desto mindre viktigt att poängtera att denna bild kompliceras av den grad av våld som slavarna utsattes för på Saint-Domingue: Som en konsekvens av detta våld dog slavarna så fort att nya slavar med minnen av Afrika kontinuerligt kom till ön. Att brottet med Afrika skulle vara totalt blir alltså i denna mening missvisande och tiden måste här förstås som mer komplex än ett enkelt ”före” och ”efter” koloniseringen. Se Laurent Dubois, *Avengers of the new world*, Harvard university press, Cambridge, 2004, s. 40.

är centrala för Glissants förståelse av världen och som präglar hans verk. Här finns kreoliseringens historiska grund och det ”historiens sår” (*la blessure historique*) som stora delar av hans verk kretsar kring.³⁵

På både Haiti och Martinique blir plantagen den ekonomiska och sociala ordning som blir hegemonisk. 1791 reser sig så slaverna i revolt och Saint-Domingues norra slätter sätts i brand. När revolutionen bryter ut 1791 är Haiti världens mest lönsamma koloni, 90 procent av befolkningen är slavar och två tredjedelar av dem är födda i Afrika.³⁶

Revolutionen på Haiti spelas ut mot bakgrund av ett spänningsfält som å ena sidan utgörs av slaverna som slåss för sin frihet, å den andra de så kallade ”fria färgade” (*gens de couleur libres*) som begär den politiska representation de enligt *Code noir* har rätt till och slutligen de vita plantageägarna som vill bevara sina privilegier och framförallt den slavekonomi de ser som hotad.³⁷ Till detta tillkommer också de konkurrerande europeiska imperiemakter som vill lägga beslag på Saint-Domingue för egen räkning och den revolutionära händelseutvecklingen i Frankrike. Tre år efter att slaverna rest sig i uppror kodifieras så 1794 avskaffandet – ett tillfälligt sådant som det ska visa sig – av slaveriet i Paris.³⁸ Slaveriet avskaffas och medborgarskap ges till alla.³⁹ Men den revolutionära processen på Saint-Domingue glider snart fransmännen ur händerna. Under detta händelseförlopp är Toussaint Louverture den högste franske generalen i kolonin – efter att under en tid ha tjänstgjort för spanjorerna – och hindrar invasioner från andra europeiska

³⁵ Se också Glissants ”La barque ouverte”, i *Poétique de la relation*, Gallimard, Paris, 1990 (svensk övers. av Christina Kullberg i *Karavan* 2004:2). I ett samtal med Patrick Chamoiseau i filmen *Les hommes-livres* beskriver han det historiska såret som en outtalad grund för sitt verk och det brott med en afrikansk historia som Mellanpassagen innebar: ”det hände något [i Afrika] mellan dem som sedan blev deporterade [...]. Och att vi inte kan veta vad detta var och att det är denna omöjlighet [cet impossible-là] som skapar såret [la blessure], det omöjliga i att veta det som hände innan deportationen, det omöjliga i att återkomma till källan [revenir à la source].” Min transkription och övers. Se också Glissant, *Discours*, s. 472: ”Moderjorden [La terre mère] är för oss också den otillgängliga jorden [la terre inaccessible].”

³⁶ Dubois, *Avengers*, s. 94f., 19 & 42. Den så kallade *Code noir* var den juridiska instans som reglerade relationen mellan slav och herre. Precis hur relationen mellan den haitiska respektive den franska revolutionen ska tänkas är en komplex fråga. Revolutionens händelseutveckling och historia är komplex och det kan här bara bli fråga om en grov skiss. Jag kommer när det är relevant infoga mer detaljerad historisk kontext i analysen. *Le Code noir* finns tillgänglig på http://classiques.uqac.ca/collection_documents/louis_XIV_roi_de_France/code_noir/code_noir.pdf (13/3-18).

³⁷ Vad gäller dessa så kallade ”fria färgade” fanns det inte mindre än nio olika benämningar för att avgöra graden av förmodad ”färgadhet”. Det rörde sig till exempel om barn till en ”vit” far och en ”svart slav”, och så vidare. Jag återkommer till denna kategori i analysen.

³⁸ Detta avskaffande skulle gälla samtliga Frankrikes kolonier, men kom aldrig att träda i kraft på Martinique eftersom ön vid den här tidpunkten var ockuperad av Storbritannien, se Dubois, *Avengers*, s. 256.

³⁹ Dubois, *Avengers*, s. 169f. ”Svart” respektive ”vit” är inom citationstecken därför att tillskrivandet av ras var komplext på Saint-Dominique. Detta är instabila, föränderliga, men likväl verkansfulla kategorier som här ska ses som effekter av den koloniala ordningens rasism.

länder med koloniala ambitioner. Han fängslas 1802 och dör i Frankrike samma år, varpå Jean-Jacques Dessalines, Toussaints andreman, inleder det egentliga befrielsekriget. Han besegrar Napoleon Bonapartes arméer som kommit för att återinföra slaveriet och utropar 1804 självständighet för ön som därmed blir känd som Haiti.⁴⁰ Antingen Toussaint eller Dessalines brukar beskrivas som det självständiga Haitis grundare.

Vad som måste påpekas är att revolutionen på Haiti står i ett komplext förhållande till den revolutionära process som sedan 1789 rasar i Frankrike och de pågående maktkamper mellan de europeiska imperie- och kolonialprojekten, och även i allra högsta grad till interna splittringar på Saint-Domingue. Det är likväl viktigt att betänka den haitiska revolutionens grad av *brott* med förhärskande föreställningar om såväl Slaven, Historien och Kolonin; det är ett brott som består i hur slavarna tar saken i egna händer och helt enkelt på egen hand avskaffar slaveriet och det sätt som de visar att en sann universalism också måste inkludera de människor som reducerats till slavar.⁴¹ De kräver att räknas och få leva som människor.

Där Haiti har sin revolution har Martinique, som Glissant ser på saken, en historia präglad av en serie missade tillfällen, till exempel ”befrielsen” från och ”avskaffandet” av slaveriet 1848 som drevs igenom av den franska slaverimotståndaren Victor Schoelcher.⁴² Den officiella berättelsen om detta har enligt Glissant bidragit till en djupare alienation och beroendeställning gentemot Frankrike. Den har framförallt gjort det, menar Glissant genom det faktum att slavarna på Martinique rest sig till uppror *innan avskaffandet blev känt*, men att denna historia konsekvent berättas som en frigörelse från ovan.⁴³ Ett tillfälle i Martiniques historia som Glissant ofta refererar till är den allierade blockaden av ön under andra världskriget när Martinique, som alla franska kolonier, kontrollerades av Vichyregimen. Glissant framhåller det faktum att de svåra umbäranden som detta innebar också för

⁴⁰ Dubois, *Avengers*, s. 4 & 256f. För att ge en känsla för hur långt fransmännen var villiga att gå bör Leclercs brev till Napoleon 1802 nämnas. Han föreslår här att stora delar av slavbefolkningen under tolv år helt sonika ska avrättas och ersättas med nya slavar från Afrika. Se Dubois, *Avengers*, s. 291.

⁴¹ Se till exempel Dorigny, s. 47: ”förlusten av Saint-Domingue genom ett nederlag inför en slavrevolt förvandlad till befrielsekrig var oacceptabel, ty den överskred [transgressait] en enda tills då samstämmigt hållen trossats, den om de Vitas överlägsenhet [supériorité des Blancs] över de andra folken [peuples].” Haitis historia efter revolutionen är så klart komplex. Nämnas kan att USA i stort kommit att ta över Frankrikes hegemoniska roll, med militär ockupation 1915. Se *Kolonialismens svarta bok*, s. 248f.

⁴² Dash, *Glissant*, s. 71 & 141. Se även Nick Nesbitt, *Caribbean critique*, Liverpool university press, Liverpool, 2013, s. 150.

⁴³ Se avsnitten ”22 mai” och ”L’amorce” i *Discours* för en kritisk diskussion av just detta och Glissants syn på saken.

första gången tvingade Martiniques befolkning att bli självförsörjande, autonoma i en mening, vilket bröt med den koloniala beroenderelationen till Frankrike.⁴⁴ Det som denna period i Martiniques historia representerar för Glissant förefaller stå i skarp kontrast till det som kom att ske 1946. År 1946 blir nämligen Martinique, Guadeloupe, Réunion och Guyana franska departement bortom haven med samma juridiska status som till exempel Bretagne; de blir en del av Frankrike på samma sätt som tidigare *l'Algérie française*. Denna process brukar benämnas som departementaliseringen (*la départementalisation*). Den drevs till stor del igenom av den martinikanske poeten och politikern Aimé Césaire, som 1945 väljs till borgmästare av Fort-de-France på Martinique och även som representant till Nationalförsamlingen i Paris. Hans förhoppning var att den koloniala relationen mellan moderlandet och hennes kolonier nu skulle brytas och Frankrike äntligen förmås erkänna de tidigare koloniserade som likvärdiga människor, som *alter ego*.⁴⁵ För Glissant representerar departementaliseringen en händelse som snarare förstärkt och på ett ännu mer grundläggande plan institutionaliserat den (neo)koloniala beroende- och underdånighetsrelationen till Frankrike, exempelvis genom en så grundläggande sak som att *alla* varor importeras till Martinique från Frankrike, och den förödande assimilationspolitik departementaliseringen lett till. Denna brist på produktion stärktes också – gjordes akut – när sockerproduktionen flyttade till fastlands-Frankrike i och med sockerbetans intåg och utkonkurrerandet av rörsockret.⁴⁶

⁴⁴ Glissant framhåller detta på flera ställen i *Discours* och även i Yves Billys och Mathieu Glissants dokumentärfilm *La créolisation du monde* från 2010. Se också Dash som i *Glissant* diskuterar detta kortfattat på s. 8f. Se även Frantz Fanon, s. 708 i *Oeuvres*, La Découverte, Paris, 2011, som tillmäter blockaden stor betydelse: ”Jag tror att det är nödvändigt att förstå [saisir] den historiska vikten [l’importance historique] hos dessa fyra år.” Men där Glissant fokuserar på möjligheten till en inhemsk produktion och dess effekter på (själv)medvetandet poängterar Fanon betydelsen av den öppna rasism som Martinikanerna möter under denna tid och dess betydelse för hur relationen till Afrika tänktes om och marken bereddes för négrituderörelsen: ”han [martinikanen] levde dramat att varken vara vit eller svart.” Fanon, s. 711.

⁴⁵ Mikela Lundahl, *Vad är en neger?*, Glänta, Göteborg, 2005, s. 35f. Hon poängterar också Césaires besvikelser över lagens effekter.

⁴⁶ Se till exempel avsnittet ”Mono-colonialisme 1973-1979”, på s. 202-207 i *Discours*. Här kan också det faktum nämnas att den som faktiskt lyckats få ett jobb på Martinique kring 1958 hade 17 procent lägre lön än den hexagonala fransmannen, samtidigt som levnadskostnaden var 65 procent högre än den i Paris. Vid tiden som Glissant skriver *Monsieur Toussaint* är alltså livet på Martinique prekärt. Se Benjamin Stora, *Rapport à Madame le ministre d’outre mer*, 2016, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/- var/storage/ rapports-publics/164000717.pdf> (13/3-18), s. 9.

Édouard Glissant: fragment av ett liv

Édouard Glissant föds den tjugoförsta september 1928 i Saint-Marie på Martinique och dör den tredje februari 2011 i Paris. Hans liv spänner över en tid då det franska kolonialväldet, och världen i stort, genomgår flera omfattande förändringar: den tidigare nämnda departementaliseringen 1946, Frankrikes förlust av Indokina 1954, befrielsekriget i Algeriet som rasar från 1954 till 1962 och flera afrikanska kolonier som vinner sin självständighet och i det karibiska närområdet sker 1959 en kommunistisk revolution på Kuba. Jag kommer här bara indikera en biografisk skiss som är allt annat än uttömmande.⁴⁷

Glissant träder 1939 in i Frankrikes koloniala utbildningsinrättningar när han börjar på Lycée Schoelcher i Fort-de-France, Martiniques viktigaste stad sedan förstörelsen av Saint-Pierre i ett vulkanutbrott 1902.⁴⁸ Här hamnar Glissant i centrum av den franska kolonialismens assimilationsmaskin där den kreola kulturen ska utrotas för att möjliggöra ett fullständigt uppgående i den förment universella franska kulturen och *civilisationen*; han blir en så kallad "évolué".⁴⁹ När Césaire 1945 väljs till borgmästare av Fort-de-France och deputerad till Frankrikes nationalförsamling spelar en ung Glissant, bland andra, en viktig roll i kampanjarbetet – alltså samma Césaire som 1946 med förhoppningar om erkännande och full inkludering i den franska nationen är avgörande för genomdrivandet av den departementalisering Glissant senare kommer att ägna så mycket kraft åt att motarbeta och kritisera följderna av.⁵⁰ Glissants status som "évolué" i den koloniala hierarkin är också vad som ger honom möjlighet att 1946, vid 22 års ålder, som en av sex erhålla ett stipendium och resa till Paris för att påbörja universitetsstudier i filosofi och etnologi, vid bland annat Sorbonne, som han avslutar 1953.⁵¹ Nu börjar Glissant publicera poesi, essäer och

⁴⁷ Jfr Dash som kommenterar det vankliga med biografien i *Glissant*, s 4. Se vidare Kullbergs "Att visa sig, Obegriplig" i *Glänta* 2002:2 för en mer begreppslig introduktion till Glissants tänkande på svenska.

⁴⁸ Ett namn på en skola värdigt en analys i egen rätt, då den alltså är uppkallad efter abolitionisten med samma namn. Césaire var tidigare lärare här till bland andra Frantz Fanon, se Dash, *Glissant*, s. 8.

⁴⁹ Dash, *Glissant*, s. 7f.

⁵⁰ Dash, *Glissant*, s. 9. Men samtidigt inspireras Glissant djupgående av Césaires poesi, se till exempel Kullbergs förord "En arkipelagisk text" till *Relationens filosofi*, Glänta, Göteborg, 2011, övers. Christina Kullberg, s. 9, och Glissants text om Césaire i samma *Relationens filosofi*, s. 103-110.

⁵¹ I *La créolisation du monde* berättar Glissant: "Man var tvungen att lyckas på stipendieprovet för att gå från grundskolan till gymnasiet. Och man var tvungen att ha ett stipendium för att åka till Frankrike. Annars stannade man här och man gick under på plats [on restait là et on crevait sur place]. [...] Det fanns sex [stipendier], för hela Martinique. [...] Tre litterära och tre vetenskapliga." Min transkription och översättning. Filmen är en god introduktion till Glissants verk och han diskuterar även sin roll i Franc-jeu och den brittiska blockaden av Martinique under andra världskriget. Filmen är tillgänglig på <http://www.edouardglissant.fr/creolisation2010.html> (25/2-18). Se även kronologin i *World Literature Today* 1989:4, s. 565.

senare, 1958, sin första roman *La Lézarde* som han tillägnas det prestigefyllda priset Prix Renaudot för samma år.

År 1959 äger under tre dagar och nätter omfattande upplopp rum i Fort-de-France. Som svar på detta och de många kamper för avkolonisering som äger rum runt om i den så kallade tredje världen bildar Glissant, med bland andra Paul Nizer från Guadeloupe, "Le front Antillo-Guyanais pour l'autonomie" (FAGA) vars mål är avkolonisering av det som nu är franska departement och deras integration i den karibiska regionen, i kontrast till dess status som departement i den franska nationen.⁵² Detta öppna politiska engagemang leder till att den franska regeringen ledd av Charles de Gaulle, under Algerietkrigets kanske mest intensiva fas med allmänt känd tortyr och hot om högerextrem statskupp i Paris, upplöser FAGA 1961 och förbjuder Glissant att lämna fastlands-Frankrike mellan 1959 och 1965.⁵³ Det är under denna tid Glissant skriver *Monsieur Toussaint*.

Han återvänder 1965 till Martinique och bildar "L'institut Martiniquais d'Études" (IME), ett oberoende forsknings- och utbildningsinstitut, för att kritisera och bryta Frankrikes kulturella stryptag över Martinique.⁵⁴ Genom IME och den affilierade tidskriften *Acoma* som grundades 1971 arbetar Glissant (med flera) för att undersöka och kritisera Martiniques prekära situation, departementaliseringens negativa konsekvenser och vad han ironiskt kallar världens enda lyckade kolonisation.⁵⁵ Det är under denna period som flera av de texter som utgör hans skarpa kritik av Frankrikes neokoloniala relation till Martinique (samlade i den väldiga *Le discours antillais* från 1981) kommer till. 1980 lämnar så Glissant återigen Martinique för arbete på UNESCO i Paris under åtta år, för att sedan spendera tid i USA med tjänster vid Louisiana State University och 1994 City University of New York. Fram till sin död publicerar Glissant en mångfald essäer, romaner och diktsamlingar. Édouard Glissant begravs slutligen 2011 i Diamant på Martinique.

⁵² Dash, *Glissant*, s. 13. Se även Fanon, s. 851, som tillmäter upploppen den 20 till 22 december 1959 stor betydelse och drar paralleller till det revolutionära Algeriet. Se också Nesbitt *Caribbean critique*, s. 136 om FAGA och om upploppen. Se slutligen Storas rapport om upploppen och rädslan för att den kubanska revolutionen höll på att spridas. I den nämns också att Glissant deltog i ett möte i Paris i relation till upploppen, se Stora, s. 32, not 103. Gemensamt för de böcker som nämner upploppen är att de inte haft tillgång till Storas rapport, vilket jag har.

⁵³ Dash, *Glissant*, s. 13 och *World Literature today* 1989:4, s. 565. Glissant är även en av de som signerar *Manifeste des 121* 1960 mot kriget i Algeriet.

⁵⁴ Dash, *Glissant*, s. 14 & 91.

⁵⁵ Märk väl att Glissant mot slutet av *Discours*, på s. 800, slår fast: "Koloniseringen har alltså inte varit så lyckad som det verkar vid en första anblick."

Tidigare forskning

Den angloamerikanska forskningen om Glissant är omfattande, så även den om revolutionen på Haiti. När det kommer till frågan om *Monsieur Toussaint*, Édouard Glissant och Haiti finns det ett antal verk jag förhåller mig närmare till. Nick Nesbitt har skrivit de båda böckerna *Voicing memory* och *Caribbean Critique* som behandlar Glissant och i viss mån frågan om minnet och Haiti. Men där Nesbitt i *Voicing memory* framförallt fokuserar på hur det estetiska används för att rekonstruera en förlorad historisk erfarenhet ställer jag snarare mer fundamentala frågor om relationen mellan det förflutna och framtiden samt vilken funktion det förflutna fyller i pjäsen.⁵⁶ Även hans *Caribbean critique* inspirerar mig i den mån som Nesbitt insisterar på vikten av att läsa denna karibiska kritik som ofrånkomligen stående i relation till en viss historisk erfarenhet.⁵⁷ Men där en stor del av Nesbitts studie går ut på att översätta Glissants tänkande till Alain Badiou's teoretiska system och att argumentera för en föreställning om den tidige Glissant snarare än den sene skiljer jag mig markant i mina intressen och mål.⁵⁸ Jeremy Matthew Glicks *The black radical tragic* har ett för sammanhanget intressant kapitel där Glick jämför Glissants pjäs om Toussaint Louverture och revolutionen med C.L.R James dito. Jämförelsen kretsar framförallt kring pjäsernas tragiska karaktär och hur pjäserna gestaltar relationen mellan revolutionens ledare och massan. Det handlar framförallt för Glick om vilka lärdomar politiken kan dra av pjäserna; eller som Carl Willén skriver i sin recension av boken: relationen mellan ”scenkonst och statsmannakonst”.⁵⁹

Vidare är Michelle D. Kendalls *Co-opting Haitian history in Martinican Theatre* en viktig artikel i det att Kendall här visar på vikten av att inkludera Haiti såväl som Martinique i en historia som inte respekterar nationsgränser, men där hon fokuserar en läsning av *Monsieur Toussaint* och teatern utifrån skapandet av nationellt medvetande (*national*

⁵⁶ Se till exempel Nick Nesbitt, *Voicing memory*, University of Virginia Press, Charlottesville, 2003, s. xiv.

⁵⁷ Nesbitt, *Caribbean critique*, s. xii.

⁵⁸ Se till exempel Nesbitt *Caribbean Critique*, s. 244. Se vidare Peter Hallward, *Absolutely postcolonial: writing between the singular and the specific*, Manchester University Press, Manchester, 2001, för en kritik av Glissants tänkande.

⁵⁹ Carl Willén, ”Scenkonst och statsmannakonst: Jeremy Matthew Glick – The Black Radical Tragic”, https://www.dixikon.se/glick-radical_tragic/ (22/2-18). Den intresserade bör också se hans masteruppsats i idéhistoria: *Egendom, medborgarskap och jakobinism i 1805 års haitiska konstitution*, LIR, Göteborg, 2013, om den haitiska revolutionens ideologiska och utopiska former.

consciousness) pekar återigen mina frågor i en annan riktning.⁶⁰ Även Axel Arthérons artikel ”Vers une approche sociopolitique des origines du concept du Tout-monde chez Édouard Glissant: Du Front Antillo-Guyanais à *Monsieur Toussaint*” är intressant i sammanhanget i och med att han framhåller Glissants politiska aktivism, bland annat bildandet av ”Front Antillo-Guyanais pour l’autonomie”, som relevant kontext för läsningen av *Monsieur Toussaint*, men som hans titel indikerar skiljer våra intressen sig åt i det att han särskilt intresserar sig för det begreppsliga ursprunget för ”Tout-Monde”.⁶¹

J. Michael Dash är en central referens inom den internationella glissantforskningen, och så även för mig. Mer specifikt utgör hans *Edouard Glissant* en viktig generell studie av och introduktion till Glissants författarskap i sin helhet fram till omkring 1990.⁶² Dash diskuterar kortfattat *Monsieur Toussaint*, men stannar som många av de andra studierna vid att konstatera att Glissant performativt visar att Haiti och Antillerna mer generellt har en historia utan att närmare diskutera vilken relation det förflutna skrivs in i gentemot samtiden eller framtiden.⁶³ På liknande sätt tjänar Celia Brittons *Édouard Glissant and postcolonial theory* som ingång till Glissants teoretiska verk i stort. På svenska finns ”Att visa sig, obegriplig” av Christina Kullberg, och även hennes förord till den svenska översättningen av *Relationens filosofi* som båda utgör koncisa och träffsäkra introduktioner till Glissants tänkande.⁶⁴

Min studie skiljer sig från mycket av den tidigare forskning jag läst på en central punkt: där den tidigare forskningen tenderar att följa Glissants anmärkning i förordet till pjäsen och läsa Toussaints umgänge med de döda som ett karibiskt kulturellt uttryck, så gör jag en

⁶⁰ Michelle D. Kendall, ”Co-opting Haitian history in Martinican theatre”, i *Journal of Haitian studies*, 2013:1, s. 184 & 186.

⁶¹ Axel Arthéron, ”Vers une approche sociopolitique des origines du concept du Tout-monde chez Édouard Glissant: Du Front Antillo-Guyanais à *Monsieur Toussaint*”, i *Nouvelles Études Françaises*, 2015:2, s. 25: ”Från en biografisk synpunkt, är detta året nämligen det under vilket han [Glissant] medgrundar le Front Antillo-Guyanais. På det litterära planet, markerar år 1961 publikationen av hans enda utgivna pjäs [pièce éditée], *Monsieur Toussaint*.”

⁶² Han har också skrivit artikeln ”The theater of the Haitian Revolution/The Haitian revolution as Theater” i *Small Axe*, 2005:18, som på ett mer generellt sätt fokuserar olika teatrala bearbetningar av revolutionen på Haiti utan att egentligen säga så mycket om *Monsieur Toussaint*.

⁶³ Se till exempel Dash, *Glissant*, s. 55-56: ”The author’s impulse in the early version of *Monsieur Toussaint* is to confront what was seen as the absence of history in the Caribbean.”

⁶⁴ Se också Glissants text ”Likhet och mångfald” i samma nummer av *Glänta* 2002:2 och den redan nämnda *Relationens filosofi, Omfångets poesi*, Glänta, Göteborg, 2012, övers. Christina Kullberg. Utöver *Relations filosofi* finns dikteposet *Indiorna: en dikt om den nakna nattens erövrare*, Elisabeth Grate, Stockholm, 2012, övers. Cartherine Delpech-Hellsten & Magdalena Sørensen, och ett utdrag ur *Poétique de la relation* i *Karavan* 2004:2 i översättning av Christina Kullberg publicerat på svenska. Merparten av Glissants verk finns i engelsk översättning.

mer bokstavlig läsning som kontextualiserar detta umgänge med de döda utifrån andra premisser och frågeställningar.⁶⁵ Slutligen är de tidigare nämnda verken samtliga viktiga för min läsning av *Monsieur Toussaint*. Min studie skiljer sig dock vidare i sin (historie)teoretiska inriktning och i det att jag tydligt riktar in mig på frågan om vilken relation som går att läsa mellan det förflutna och framtiden i pjäsen på ett sätt som jag inte sett i den tidigare forskningen i allmänhet, och i synnerhet inte på svenska.⁶⁶

⁶⁵ Se Glissant, *MT*, s. 10 & Dash, *Glissant*, s. 102. Där de döda inte förstås som ett kulturellt uttryck från Haiti finns det strikt taget inget begripliggörande av dem alls.

⁶⁶ Tematiskt är min läsning också i viss mån inspirerad av det som Michael Azar kallar ”dödspolitik”. Dödspolitiken fokuserar frågor som: ”Hur administreras och utnyttjas döden och minnet av de döda i politiska syften? Dödspolitik handlar inte bara om alla de tekniker som olika makter genom tiderna utnyttjat för att utplåna sina levande fiender, utan också om de sätt på vilka de levande begagnar sig av de redan döda.” Vilket alltså konnoterar min studies inriktning, se vidare Azar, *Den ädla döden*, s. 79.

Analys I: den estetiska representationen av det förflutna

Hur använder sig Glissant av historien i pjäsen?

”Mindre än en häst, papa Toussaint. Du kan inte sälja ett djur [une bête] som bär på spår.”⁶⁷

Frågan som står i centrum för denna del av analysen är framförallt deskriptiv: Hur använder sig Glissant av historien som poetisk och kritisk-politisk kategori i sin representation av det förflutna och revolutionen på Haiti? Jag kommer att besvara frågan genom att beskriva hur pjäsen gestaltar och representerar det historiska skeendet på Saint-Domingue, vilka centrala händelser som ges plats och vilka karaktärerna är som figurerar i dramat. Därmed framträder det idéhistoriska anslaget här som en historisk kontextualisering för att frilägga *vad* Glissant representerar, *hur* han gör det och *vilka* följer det får för hur det historiska skeendet framträder. Det beskrivande är helt enkelt det centrala och frågan kretsar kring *vilket minne Glissant skriver fram, vilket arv som konstrueras*. På så vis kommer undersökningen av denna fråga ge en grund och etablera utgångspunkterna för den fortsatta analysen. Fokus ligger här på berättelsens form (gestaltningen), karaktärerna (rösterna) och de historiska händelser som skrivs fram i pjäsen (representationen).

Berättelsens tid, plats och form

Berättelsens form är komplex i *Monsieur Toussaint*.⁶⁸ Det är en fragmentarisk text vars nu präglas av olika temporaliteter som bryter in i och låter andra nu träda in i det och uppta plats. Pjäsen utspelar sig framförallt i Toussaint Louvertures fängelsecell i Fort de Joux i den franska bergskedjan Jura. Han är fängslad av Napoleon Bonaparte och framträder ”*uniformerad som Republikens general, en sjal knuten runt huvudet, hans hatt med plym lagd i knät*”.⁶⁹ Det är även här, i det som brukar förstås som slutet av revolutionens historiska förlopp, som pjäsen tar sin början och läsaren först möter Toussaint Louverture. Så är

⁶⁷ Glissant, *MT*, s. 130: ”Moins qu’un cheval, papa Toussaint. Tu ne peux pas vendre une bête qui porte des traces.”

⁶⁸ Jag intar och utgår konsekvent i första hand ifrån läsarens position i allt som följer, och betraktarens eller scenens när så markerats.

⁶⁹ Glissant, *MT*, s. 15: ”*uniforme de général de la République, un foulard noué autour de la tête, son chapeau à plumet posé sur les genoux*”.

även ”*Toussaints cell*” textens allra första ord.⁷⁰ Fängelsets kommandör Langles och vakten Manuel för ordet och läsaren (jag) får veta att det är vinter, samtidigt som en mängd nedsättande ord används för att uttrycka Toussaints ”svarthet”.⁷¹ Från denna tid, historiskt någon gång efter Toussaints fängslande 1802 och innan hans död 1803, och denna plats, fängelsecellen i Jura, förs pjäsens handling kontinuerligt till och från Saint-Domingue och händelserna där *och det som redan hänt*. På så vis karaktäriseras alltså pjäsen på ett grundläggande plan av dessa två temporaliteter. Enligt Glissants inledande kommentar markeras varje gång Toussaint och handlingen befinner sig på Saint-Domingue genom att han rör sig till scenens framkant.⁷² På så sätt markeras Toussaints skifte mellan fängelsecellen och Saint-Domingue genom hur han positionerar sig på scenen, samt performativt av vem som tilltalar honom. Dessa dubbla temporaliteter finns, som den inledande scenanvisningen till den andra akten säger, inskrivna i texten som tidsliga glapp och en opposition mellan natt och dag: ”natten faller över Jura. Men Saint-Domingue är vaken.”⁷³ En metafor som lätt förmås säga mer än och peka utöver dessa två platsers geografiska belägenhet på en jord som snurrar runt en sol.

Glissant betonar i förordet även att det är centralt att pjäsens ”nu” just är Toussaints fängelsecell i Fort de Joux och att de olika temporaliteterna – cellens och öns – är samtidiga i texten och på en eventuell scen.

*Samtidigheten hos de två ”tider” som Toussaint levte, öns [l’espace insulaire] och fängelsets, är inte en följd av en teknisk spetsfundighet. Ekvivalensen är essentiell, med det som han har eller inte har fullbordat och med det som han väntar sig – eller inte längre väntar sig. Fängelset som markerar slutet på hans historia och döden som gör slut på fängelset sammanfattar en enda handling [acte], mot vilken hans livs logik för honom.*⁷⁴

⁷⁰ Glissant, *MT*, s. 19: ”*La cellule de Toussaint*”.

⁷¹ Glissant, *MT*, s. 20f.

⁷² Glissant, *MT*, s. 15.

⁷³ Glissant, *MT*, s. 61: ”*la nuit tombe sur le Jura. Mais Saint-Dominique est en éveil.*”

⁷⁴ Glissant, *MT*, s. 10: ”*La simultanéité des deux ’temps’ vécus par Toussaint, celui de l’espace insulaire et celui de la prison, ne découle pas d’une argutie technique. L’équivalence est essentielle, de ce qu’il a ou n’a pas accompli et de ce qu’il attend – ou n’attend plus. La prison qui marque la fin de son histoire et la mort qui met un terme à la prison résumant un seul acte, vers quoi le pousse la logique de sa vie.*” Här ryms en dubbeltydighet i franskans ”ce qu’il attend” som översättningen inte fångar. ”Ce qu’il attend” kan och bör framförallt översättas som ”det han väntar (sig)”, men bär också inom sig en möjlighet att förstås som ”det som väntar honom”, vilket leder till förskjutningar av subjektets position. Jag bör dock påpeka att det för att den andra översättningen ska vara helt rimlig skulle ha behövt stå något i stil med ”ce qui l’attend”, vilket å andra sidan skulle gjort frasen entydig som ”det som väntar honom”. Jag föreställer mig att Glissant, sin stil trogen, leker med den fonetiska likheten mellan ”ce qu’il attend” och ”ce qui l’attend” och jag ber läsaren att ta med sig mångtydigheten i uttrycket och de båda formerna av väntande – det han väntar sig och det som väntar honom – och konnotationen till något som liknar ett öde.

Denna ekvivalens och de konkurrerande tidernas simultanitet är något som starkt präglar pjäsens gestaltning och det sätt som den berättas på. Temporaliteterna är inskrivna som en central del i själva gestaltningen, vilket del två av analysen kommer att behandla närmare. Här står Glissants pjäs i kontrast till en tidigare pjäs av C.L.R. James som även den behandlar revolutionen på Haiti. James pjäs från 1934 (alltså fyra år innan hans monumentala *The black jacobins* publiceras) är konstruerad utifrån och runt en linjär tid: den börjar 1791 med slavupprorets planering vid Bois-Caïman och rör sig sedan stadigt framåt – förvisso med temporala språng – mot utropandet av självständighet 1804.⁷⁵ I Glissants pjäs å andra sidan samexisterar olika temporaliteter med en slags paradoxal samtidighet: historien spelas ut i nuet, distinktionen mellan det förflutna och nuet kollapsar och skapar andra tidsligheter – som även den förmår gestalta och härbärgera (delar av) det historiska förloppet.

Som narrativ text betraktad består pjäsen framförallt av en rad röster (vilket i sig inte är anmärkningsvärt för en pjäs, rösterna förkroppsligas på scen) som bär upp ett berättande som i liten utsträckning präglas av att vara informativt, i kontrast till James pjäs. Dessa röster möter läsaren i form av de karaktärer Glissant skriver pjäsen runt. Mötet sker för läsaren för första gången i rollförteckningen, där karaktärerna delas in i två grupper: ”De döda” och ”De levande”.⁷⁶ Innan dessa båda grupper, alltså innan själva distinktionen mellan levande och död görs, står ”Toussaint-Louverture, den haitiska revolutionens hjälte.”⁷⁷ Toussaints position i dramat kan således närmast betecknas som medlarens: ”Jag är mitten.”⁷⁸ Vissa av karaktärerna beskrivs ytterligare av Glissant, nämligen de döda.

Runt honom [Toussaint] kommer att uppenbaras: Maman Dio, lång grå klänning och sjal; Mackandal, säckbyxa, skjorta i trasor, en ärm fäst om livet, för Mackandal är enarmad; Macaïa, likadan klädsel, en machete [coutelas] utan fodral i bältet; Bayon-Libertat, träskor och stor stråhatt; Moïse, general, en lapp för ögat; Delgrès, till slut, i befälhavarens uniform.

⁷⁵ Se C.L.R. James, *Toussaint Louverture*, Duke university press, Durham & London, 2013, s. 54 och 133.

⁷⁶ Glissant, *MT*, s. 13f.: ”Les morts: Maman Dio, prêtresse vaudou. Mackandal, Nègre marron. Macaïa, chef revolté. Delgrès, commandant à la Guadeloupe. Moïse, lieutenant de Toussaint, fusillé par celui-ci. Bayon-Libertat, géreur. Les vivants: *dans la prison*: Manuel, géôlier. Amyot, commandant au fort de Joux. Langles, son second. Caffarelli, envoyé de Bonaparte. *Dans l'île*: Suzanne-Simone Toussaint, femme de Toussaint. Dessalines, lieutenant de Toussaint et libérateur de Haïti. Christophe, lieutenant de Toussaint. Granville, secrétaire de Toussaint. Laveaux, gouverneur de Saint-Domingue. Aide de camp. Rigaud, commandant la Province du Sud. Désortils, colon. Blénil, colon. Pascal, colon. Rochambeau et son état-major. Officiers – soldats – valets. Chanteurs et danseurs. Foule – tam-tam.” Detta är den totala rollförteckning som ges. Alla kommer inte att ges lika stora plats eller över huvud taget figurera i analysen.

⁷⁷ Glissant, *MT*, s. 13: ”Toussaint-Louverture, héros de la Révolution de Saint-Domingue.”

⁷⁸ Glissant, *MT*, s. 87: ”Je suis le mitan.”

*Detta är de döda, som gång på gång besöker [fréquentent] den ensamme Toussaint, och är osynliga för de andra karaktärerna.*⁷⁹

Att de döda är de enda karaktärer som förlänas denna beskrivning av hur de ser ut eller ska föreställas säger något om deras roll i pjäsen. *Hur* de ser ut är viktigt, till och med betydelsebärande; att det är just en arm som pjäsens Mackandal saknar är till exempel inte någon slump, utan snarare ett aktivt minnesarbete som skriver in en åminnelse av alla de slavar som fått just sina armar stympade i de anordningar som användes för att pressa saften ur sockerrören.⁸⁰

De dödas röster och in-skrivandet av det som redan hänt

För att få en tydligare bild av hur Glissant använder sig av historien poetiskt och kritiskt i sin bearbetning av det förflutna är en fördjupad diskussion av Mackandal, Louis Delgrès och Macaïa, tre av de karaktärer som utgör de döda, förtjänstfull. Vad gäller den historiska Mackandal så deltar han inte direkt i det händelseförlopp vi idag känner under namnet den haitiska revolutionen; han avrättades genom att brännas på bål 33 år tidigare, alltså 1758.⁸¹ Som karaktär förkroppsligar Mackandal tiden innan Toussaint:

Du säger att han är god och rättvis. Men han minns mig, levde jag emellertid inte riktigt länge innan ni alla? I hans minne finns de revolterandes flamma. Han känner igen de mördades röst [la voix des suppliciés], vars namn har lämnat dig. Det är spåret mellan sockerrören, som är där för alltid. Jag var ensam då, jag skrek: ”Kommer inte Afrikanerna tröttna en dag?” Och jag grät, sittande bland kampschträden. Skogens örter var min armé. Ah! Du vänder bort ditt huvud. Min far, har du lyssnat?⁸²

⁷⁹ Glissant, *MT*, s. 15: ”Autour de lui, apparaîtront: Maman Dio, longue robe grise et foulard; Mackandal, pantalon de sac, chemise en pièces, une manche attachée sur la taille, car Mackandal est manchot; Macaïa, même vêtement, un coutelas sans gaine passé à la ceinture; Bayon-Libertat, bottes et large chapeau de paille; Moïse, général, un bandeau sur l’œil; Delgrès enfin, en uniforme de commandant. Ce sont les morts, qui fréquentent le seul Toussaint, et invisibles pour les autres personnages.”

⁸⁰ På sida 28 i *MT* berättar Mackandal för Toussaint om detta och hur det gick till.

⁸¹ Dubois, *Avengers*, s. 51. Han ska enligt Dubois ha burit en skylt med texten ”Förförare, Hädare, Förgiftare”.

⁸² Jag ger Mackandals replik på s. 29 i *MT* i sin helhet: ”Tu dis qu’il est bon est juste. Mais il se souvient de moi, pourtant n’ai-je pas vécu bien avant vous tous? Il y a dans sa mémoire la flamme de révoltés; il reconnaît la voix des suppliciés, dont le nom est parti de vous. C’est la trace entre les cannes, qui est tracée pour toujours. J’étais seul alors, je criais: ’Les africains ne se laisseront-ils pas un jour?’ Et je pleurais, assis dans les campêches. Les herbes des bois était mon armée. Ah! Tu détournes la tête. Voilà, mon père, as-tu écouté? ’Plutôt le voleur qui sabre et qui pille.’ Le voleur, c’est toi Toussaint! Tu lui voles ta liberté.”

Den historiska Mackandal – född någonstans i Afrika, med våld fördd till Saint-Domingue – var en så kallad *marron*, det vill säga en slav som rymt från plantagen och tagit sin tillflykt till bergen. *Le marronage* var en individuell eller kollektiv motståndsförm som praktiserades från slaveriets början på såväl Saint-Domingue som Martinique, och andra öar. Den bestod i sin enklaste form i ett utträde: människan-objektet, människan-slaven lämnade helt enkelt plantagen och dess regim för att allt som oftast ta sin tillflykt till bergen.⁸³

Just Mackandal var (ö)känd på Saint-Domingue för sina förmodat goda kunskaper i förgiftning och kom att ingjuta fasa och grav paranoia hos de ”vita” kolonistörerna, och samtidigt hopp hos delar av de människor som reducerades till människor-objekt och människor-egendom, till slavar.⁸⁴ Just gift skulle också visa sig vara ett särskilt verkansfullt vapen. Hur skiljer du på om någon har dött till följd av ett medfött hjärtfel eller snarare till följd av gift som smugits ner i maten av någon av slavarna som tillagade den, som tillagar all din mat? I pjäsen åkallar karaktären Mackandal detta minne och den rädsla bruket av gift spred: ”Du var inte född, Mackandal fick kolonistörerna, förvaltarna och kommandörerna att skrika. De vågade inte längre dricka vattnet från sina källor. De vågade inte längre dricka det kylda vinet som lossats från Bordeaux.”⁸⁵ Den allestädes närvarande paranoia som blev resultatet av giftets oavgörbarhet gav näring till plantageägarnas fantasmatiska och konstanta fruktan, vilket stegrade våldets dialektik och plantageägarnas grymhet ytterligare: inte sällan brändes slavar levande enbart med misstankar om förgiftning som grund.⁸⁶ På så vis tillför Mackandal en annan tidlig dimension till pjäsen, utökar dess minne och möjliggör ett fördjupat historiskt berättande, till exempel om stymningen av hans arm samt den paranoia och det löfte hans namn betecknar i pjäsen och det historiska minnets arkiv. Glissants inskrivande av den historiska Mackandal och den roll han

⁸³ Dubois, *Avengers*, s. 53. I *Code noir*, etablerad 1680 av Louis XIV ”av Guds nåde”, slås straffet för *marronage* fast: en slav som varit borta längre än en månad fick öronen avskurna och en lilja (symbol för den franska monarkin under l’ancien régime) inbränd på ena axeln, skulle slaven rymma igen bränns ytterligare en lilja in på andra axeln och en lärmuskeln skärs av vid knävecket. Ett tredje rymningsförsök innebar döden. I realiteten varierades dessa straff också med andra, inofficiella men grymma, som inte riskerade att skada slavägarens mänskliga egendom lika permanent: inlåsning i så kallade *cachots*, piskning, kedjor om benen eller järnkragar med spikar vända inåt mot halsen för att göra det svårare och kostsammare för människan reducerad till slav att springa. Se Dubois, *Avengers*, s. 53 och *Code Noir*, art. 38.

⁸⁴ Dubois konstaterar i *Avengers* på s. 56: ”For fearful masters, Makandal [sic!] came to symbolize the danger of a mass uprising that would destroy the whites in the colony.”

⁸⁵ Glissant, *MT*, s. 28: ”Tu n’étais pas né, Mackandal faisait crier les colons, géneurs et commandeurs. Il n’osaient plus boire l’eau de leurs sources. Ils n’osaient plus boire le vin frais débarqué de Bordeaux.”

⁸⁶ Dubois beskriver i *Avengers* på s. 56 ett sådant fall då två kvinnliga slavar torterades mycket svårt och det visade sig att det som plantageägaren trodde var gift i själva verket var helt vanlig tobak.

spelar i pjäsen som en av de döda innebär ett besvärjande av detta minne.⁸⁷ Han ger det plats; det upptar en plats.

Glissant frammanar även Louis Delgrès på ett liknande sätt: ”*Delgrès, till slut, i befälhavarens uniform.*”⁸⁸ Den amerikanske historikern Laurent Dubois beskriver å sin sida den historiska Delgrès som ”a hero who has recently existed on the margins of the French national consciousness”, och syftar med detta på det allt annat än entydiga faktum att såväl Delgrès som Toussaint 1998 inkluderades i Pantheon i Paris med varsin minnesinskrift, i likhet med Aimé Césaire som även han har en plakett bredvid kvarlevor till franska ”nationalhjältar” som Victor Schoelcher, Voltaire och Albert Camus.⁸⁹ Den historiska Delgrès föds 1766 på Martinique som en så kallad ”*libre de couleur*” och dör 1802 när han spränger sig, sina soldater och de framryckande franska trupperna som kommit för att återinstifta slaveriet på Guadeloupe i luften.⁹⁰ Innan dess tjänstgjorde Delgrès fram till 1794 i den franska armén på Martinique, tills ön invaderades och ockuperades fram till 1815 av Storbritannien, och Delgrès fängslades. Han frisläpptes till slut och återupptog sin tjänstgöring för den franska armén, men på Guadeloupe denna gång.⁹¹ När Napoleon 1802 beslutar sig för att åter-instifta slaveriet och försöka åter-gå till ordningen före 1794 i Frankrikes kolonier skickade han ut två generaler med uppdrag att genomföra detta: Leclerc till Saint-Domingue och Richepanse till Guadeloupe.⁹² När Richepanse började använda de ”svarta” soldaterna på Guadeloupe bekräftades den historiska Delgrès misstankar om generalens egentliga uppdrag och flera ”svarta” soldater och tidigare slavar bestämmer sig för att göra motstånd och samlas kring just Delgrès.⁹³

⁸⁷ Glissant, *MT*, 44: ”Toussaint, Toussaint. Jag har stigit upp från botten av ditt minne. Se här, du känner igen mig nu.” ”Toussaint, Toussaint. Je suis monté du fond de ta mémoire. Voici, tu me reconnais maintenant.”

⁸⁸ Glissant, *MT*, s. 15: ”*Delgrès enfin, en uniforme de commandant.*” Se också mer generellt Nesbitts kapitel om Delgrès i *Voicing memory*, s. 49-75.

⁸⁹ Laurent Dubois, ”Haunting Delgrès”, i *Radical history review*, 2000:78, s. 166.

⁹⁰ Några ord om den juridiska kategorin ”gens libres de couleur”. Själva ordsammansättningen finns inte i *Code noir*, som var det rättsliga dokument som juridiskt reglerade livet i kolonin under l’ancien régime. Vad som avses med termen är dock det faktum att tidigare slavar juridiskt kunde bli fria (*affranchi.e*) eller, som artikel 13 slår fast, födas till fria om deras mamma hade den juridiska statusen som ”fri”, till exempel om hon var ”vit” eller en ”affranchie”. Enligt artikel 59 i *Code noir* skulle dessa fria icke-vita ha samma juridiska rättigheter som de ”vita”. Detta var dock i stor utsträckning inte fallet, vilket som jag nämnt spelar in i revolutionens händelseutveckling. Att Delgrès kunde vara militär handlar alltså om att han var en så kallad ”fri färgad”. På så sätt var relationen mellan kategorier som ”ras” och klass komplex på Saint-Dominique; de sammanföll inte alltid och det fanns till exempel ”svarta” slavägare.

⁹¹ Dubois, ”Haunting Delgrès”, s. 170.

⁹² Dubois, ”Haunting Delgrès”, s. 170f.

⁹³ Dubois, ”Haunting Delgrès”, s. 171.

I det fort som senare (1989 av Conseil général de la Guadeloupe) skulle bli känt som Fort Delgrès uttalar samma historiska Louis Delgrès den 10 maj 1802 en proklamation: ”Till hela världen, oskuldens och hopplöshetens sista skrik.”⁹⁴ Denna deklaration är i viss mån ett svar till Richepanse och dennes tidigare deklaration som Delgrès beskriver som: ”en kungörelse, vars uttryck är så välavvägda, att samtidigt som han lovar skydd, skulle han kunna ge oss död, utan att göra sig av med de ord han använder.” Hellre än att lägga sin tilltro till denna tvetydiga deklaration och den allt mer påtagliga risken att ”den långsamma dödens system [...] fortsätter att vara följt” kommer Delgrès till slutsatsen: ”Nåväl! Vi väljer en snabbare död.” Genom att minera det plantage till vilket Delgrès och de flera hundra som följt honom tagit sin sista tillflykt, spränger de slutligen sig själva och de franska soldater som befinner sig i första ledet.⁹⁵ Utöver att endast rikta sig till Richepanse riktade Delgrès även sin deklaration till eftervärlden. Genom att tala i upplysningens namn och fastslå att ”[m]otståndet mot förtryck är en naturlig rättighet” skapas ett etiskt imperativ och en vädjan om sörjande som riktas till eftervärlden: ”Och du, eftervärlden! Skänk våra olyckor en tår och vi kommer att dö nöjda.”

I deklarationen finns inga hänvisningar till Saint-Domingue. Glissant intar genom sin pjäs eftervärdens position och hörsammar Delgrès vädjan. Han utför i pjäsen också det arbete som skapar den explicita *relationen* mellan det som hände på Guadeloupe och Saint-Domingue.⁹⁶ Genom att låta martinikanen Delgrès berätta skriver Glissant också in minnet av händelserna på Guadeloupe och därmed också den haitiska revolutionen i en vidare karibisk kontext. Pjäsens Delgrès berättar: ”Jag var på Guadeloupe, maj-skörden skulle precis fullbordas. Åh! Vi hade ingen annan möjlighet! Den här general Richepanse omringade oss med tjugo gånger fler. Det var vid Matouba-kullen. Vi var tre hundra, ingen av oss tänkte ge sig. Vi sprängde oss på vår krutdurk.”⁹⁷ Den generella uppgivenhet och vilja-till-döden hellre än att (återigen) reduceras till slavar som Delgrès ger uttryck för i

⁹⁴ Delgrès deklaration finns tillgänglig som *À l'univers entier, le dernier cri de l'innocence et du désespoir* på <http://lesabolitions.culture.fr/medias/mouvements/1802/documents/cite-louis-delgres.pdf> (15/3-18), samtliga citat som följer är härifrån.

⁹⁵ Dubois, ”Haunting Delgrès”, s. 171.

⁹⁶ ”Relationen” är även ett centralt begrepp hos Glissant som jag dessvärre lämnar därhän av utrymmesskäl. Se till exempel sidan 61-67 i *Relationens filosofi* samt s. 22 i *Traité du Tout-Monde*, Gallimard, Paris, 1997, där ”relationen” ställs i relation till tidigare nämnda ”Tout-monde”.

⁹⁷ Glissant, *MT*, s. 56: ”J'étais à la Guadeloupe, la récolte de mai allait s'achever. Oh! Nous n'avions aucune autre possibilité! Ce général Richepanse nous encerclait avec vingt fois plus de monde. C'était au morne Matouba. Nous étions trois cents, aucun d'entre nous n'entendait se rendre. Nous nous sommes fait sauter sur notre poudrière.”

pjäsen står även i pjästexten i relation till ett frammanade av eftervärlden. Denna uppmaning till eftervärlden ekar i Glissants inskrivande av Delgrès i pjäsen: ”Ibland hörde jag er [Toussaint] uttala mitt namn! Då skrek jag: ’Dessa tre hundra är inte döda, eftersom Toussaint-Louverture placerar sin förtröstan i deras minne!’.”⁹⁸ Genom minnet ska offret förlösas.

Macaïa är ytterligare en av de döda att lyfta fram i sammanhanget. Han beskriver hur han dog och kräver av Toussaint att han lyssnar: ”Lyssna. Du ska höra hur jag föll i dödens ravin. För det var ditt verk, Guvernör.”⁹⁹ Macaïa fortsätter och berättar att han lämnade denna värld i magen på en hund. ”De öppnade grinden, skratten avtog. Du känner till dem, dessa hundar som bara åt vårt kött. Och se där, de var inte hungriga, de nosade på mig, bunden vid stolpen. De hade slukat för mycket, den senaste tiden. För dem var det överskottets tid.”¹⁰⁰ Macaïa fortsätter och berättar vidare hur han tänkte på Toussaint, hur en general ”som du”, skrattade när de skar upp hans mage för att få hundarna intresserade av hans kropps kött. Toussaint svarar med en närmast utopiskt och universalistiskt präglad replik: ”En dag, kommer människorna [les hommes] att känna varandra, de kommer begråta samma smärtor! Ingen levande har privilegium på lidandet, martyrerna är sådda över hela jorden likt skogarnas aska.”¹⁰¹ På Toussaints ospecificerade ”en dag” replikerar Macaïa genom att insistera på ”idag” och det omedelbara nuet: ”Men idag! Idag, idag, idag.”¹⁰² Toussaint svarar på detta med att till slut åta sig sin ”del av din död.”¹⁰³ I detta replikskifte sker mycket intressant som är möjligt att ta vara på i en analys av *Monsieur Toussaint*. Teman som hemsökelse, ansvar, tid – teman som jag kommer att återkomma till i analysens andra del. Här vill jag först och främst diskutera det sätt som Glissant använder historien i scenen.

Intressant nog så beskriver Dubois i *Avengers of the new world* även han en scen som har mycket gemensamt med den som Glissant låter sin Macaïa berätta som sin död, men

⁹⁸ Glissant, *MT*, s. 56: ”Parfois je vous entendais prononcer mon nom! alors je criais: ’Ces trois cents ne sont pas morts, puisque Toussaint-Louverture plante sa confiance dans leur souvenir!’.”

⁹⁹ Glissant, *MT*, s. 117: ”Écoute. Tu entendras comment je suis tombé dans la ravine de la mort. Parce que ce fut ton oeuvre, Gouverneur.”

¹⁰⁰ Glissant, *MT*, s. 118: ”Ils ont ouvert la barrière, les rires se sont arrêtés. Tu les connais, ces chiens qui ne mangeaient que notre chair. Et voilà, ils n’avaient pas faim, ils me reniflaient, attaché au poteau. Ils avaient trop dévoré, les derniers temps. Pour eux, l’époque était à l’abondance.”

¹⁰¹ Glissant, *MT*, s. 119: ”Un jour, les hommes se connaîtront, ils pleureront les mêmes douleurs! Aucun vivant n’a le privilège de la souffrance, les martyrs sont sur toute la terre semés comme la cendre des forêts.”

¹⁰² Glissant, *MT*, s. 119: ”Mais aujourd’hui! Aujourd’hui, aujourd’hui, aujourd’hui.”

¹⁰³ Glissant, *MT*, s. 119: ”je prends ma part de ta mort.”

där den som Glissant skriver fram inte verkar vara den historiska Macaïas egen död.¹⁰⁴ Glissant låter alltså Macaïa bära upp och åta sig ett historiskt berättande som likväl inte är synonymt med den historiska Macaïa. Fiktionen möjliggör för Glissant att skapa en plats för denna våldsamma historia att berättas ifrån. Här finns en annan slags trohet mot det förflutna och ett slags anspråk som inte är den traditionella historikerns.

Den historiska Macaïas deltagande i revolutionen på Haiti är en komplex historia. Han beskrivs av Dubois som ”congolese”, vilket på Saint-Domingue var beteckningen på ”svarta” slavar födda i Afrika. I början av det revolutionära förloppet, efter slavarnas revolt, slogs han på Léger-Félicité Sonthonax sida, alltså det revolutionära Frankrikes sida, för att 1793 byta sida och slåss för Spanjorerna (liksom också Toussaint gjorde under en period), för att slutligen bli fängslad av Toussaint.¹⁰⁵ Samma historiska Macaïa kommer också att vägra lägga ner sina vapen, i kontrast till Toussaint, när fransmännen ledda av Leclerc 1802 anländer till Saint-Domingue för att, som det skulle visa sig, återförslava merparten av Saint-Domingues ”svarta” befolkning. Macaïa var, tillsammans med bland andra Sans-Souci och Va-Malheureux, ledande i det motståndskrig som fortsatte efter det att Toussaint lagt ner sina vapen, tills det slutgiltiga befrielsekriget bryter ut under Dessalines ledning.¹⁰⁶ Genom att låta den franska militären Langles beskriva hur det är de bästa soldaterna från Marengo och kampanjen i Egypten som skickats till Saint-Domingue av Napoleon, för att strida mot de som nu slåss för Haitis självständighet, skriver Glissant indirekt fram storheten hos de till övervägande del före detta slavar som lyckades hindra denna kanske världens främsta armé från att invadera Saint-Domingue och återinföra kolonialstyret och slaveriet.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Dubois, *Avengers*, s. 292. Dubois nämner de hundar som Rochambeau 1802 importerade från Kuba och poängterar kontinuiteten med Columbus i att använda hundar i strid. Han beskriver situationen på s. 292: ”Although some principled individuals refused to attend the event, a huge crowd gathered to watch as a black prisoner – the domestic of a french officer – was placed at the mercy of the dogs. To the dismay of the crowd, the dogs showed little interest in attacking the servant until his master intervened, slicing open the domestic’s stomach to draw them into devouring him.”

¹⁰⁵ Dubois, *Avengers*, s. 201.

¹⁰⁶ Dubois, *Avengers*, s. 287.

¹⁰⁷ Glissant, *MT*, s. 67.

Tillbakablickar och nu-inbrott

Den haitiska revolutionens historiska skeende gestaltas i pjäsen framförallt som tillbakablickar, eller inbrott av ett annat nu som spelas upp genom, och spjälkar, det nu som Toussaint befinner sig i i sin fängelsecell. Detta kan exemplifieras med hur den tidigare slaven och Toussaints adopterade brorson Moyses död gestaltas.¹⁰⁸ Scenen tar sin början på Saint-Domingue i hur Dessalines pressar Toussaint till att nämna sin efterträdare. Toussaint landar till slut i att det är Moysse som ska efterträda honom, varpå scenanvisningen anger att Dessalines reser sig bryskt och lämnar rummet till ljudet av ”[s]tora skratt i skuggan bakom Toussaint.”¹⁰⁹ Efter detta för Mackandal ordet och pjäsens nu förflyttas alltså i och med detta från Saint-Domingue till Toussaints fängelsecell. Mackandal skrattar enligt scenanvisningen: ”Han begär general Moysse.”¹¹⁰ På detta svarar Macaïa, även han enligt scenanvisningen skrattandes, att Moysse är död. Mackandal fyller skrattandes i: ”General Moysse är avliden, åh Toussaint! (*Mycket lugn.*) Du avrättade honom utan att lyssna till honom.”¹¹¹ Direkt efter denna replik slungas handlingen och pjäsens nu återigen tillbaks till Saint-Domingue där Moysse för ordet och Toussaints dödsdom över densamme förkunnas.¹¹² Här finns alltså ett iscensättande av historien som kretsar kring skiften mellan olika temporala nu och tidsligheter som präglar pjäsens gestaltning. Detta möjliggörs i stor utsträckning av de dödas och Toussaints tvetydiga, inte helt fasta, position i relation till textens tid; de är varken helt på Saint-Domingue eller helt och hållet fast i fängelsecellen.

Det finns alltså i en mening två retroaktiva gester i texten: å ena sidan det faktum att Glissant skrivit en historisk pjäs som gestaltar ett skeende ur det förflutna på ett ”troget” sätt med i huvudsak karaktärer som var aktiva i detta skeende, och samtidigt det faktum att pjäsen präglas av ett retroaktivt berättande genom att Toussaint även han ställs *inför* det förflutna, som ett fullbordat faktum. Detta bärs inte upp av någon central berättarröst – för en läsare fyller de kursiverade scenanvisningarna denna funktion – utan berättandet bärs snarare upp av karaktärerna och deras röster när de griper in i handlingen. Mackandal

¹⁰⁸ Glissant, *MT*, s. 99-103. Se också Dubois, *Avengers*, s. 246f.

¹⁰⁹ Glissant, *MT*, s. 99: ”*Grands rires dans l'ombre derrière Toussaint.*”

¹¹⁰ Glissant, *MT*, s. 99: ”Il demande le général Moysse.”

¹¹¹ Glissant, *MT*, s. 100: ”Le général Moysse est défunt, ô Toussaint! (*Très calme.*) Tu l'as exécuté sans l'avoir entendu.”

¹¹² Glissant, *MT*, s. 100ff.

frammanar havet och arbetet på plantagen innan Toussaint och genom att uttala det möte som eftervärlden känner under namnet Bois-Caïman där slavupproret som 1791 inledde revolutionen planerades, så frammanas även detta minne.¹¹³ Samma scen bryts plötsligt av och Madame Toussaint gör entré och Toussaint förklarar hur ”jag måste gå upp bland kulorna för allas frihet [la liberté générale]”.¹¹⁴ Alltså sätts detta skiftande mellan temporaliteter i verket redan i pjäsens första scener och skapar en fragmentarisk text med en samtidighetseffekt för läsaren. Detta gör det också möjligt för Glissant att berätta det förflutna på ett mer komplext sätt än ett linjärt berättande och ställer samtidigt Toussaint inför det förflutna som fullbordat faktum, vilket möjliggör ett krav på ansvar från de döda. På så vis blir det möjligt för Toussaint att svara an till de dödas hemsökelse (ett tema som fråga två kommer kretsa kring).

Ett grymhetens arkiv

Som historisk representation tecknar pjäsen i sin helhet en fragmentarisk men historiskt rik bild av kolonin Saint-Domingue och vittnar om plantageordningens grymhet. Den utgör ett grymhetens arkiv. De många sätten att utföra den så ofta återkommande tortyren av slaverna frammanas anekdotiskt, som minnesbilder. ”Jag såg en fångslad Neger. De la krut där bak, ursäkta mig, och de tände på.”¹¹⁵ Detta åkallande av grymhetens detaljer utgör ett minnesarbete. Ett exempel på hur detta sker indirekt är när Macaïa anklagar Toussaint för att *glömma*: ”Det betyder att han glömmet dem som man gav till myrorna, dem som man hängde i fötterna” (en replik som står på kreol i texten med fransk översättning inom parantes), vilket genom anklagelsen frammanar bruket av dessa tortyrformer för läsaren.¹¹⁶ Plantageekonomins och kolonins våld målas gång på gång upp anekdotiskt och hemsöker pjäsens gestaltning av revolutionen på Haiti.

Pjäsen sista och fjärde akt, med titeln ”HJÄLTARNA”, tar sin början i en diskussion mellan Toussaint och Madame Toussaint om huruvida det är rimligt eller inte av Toussaint att åka till det möte som den franska generalen Brunet bjudit in honom till, om mötet är en

¹¹³ Glissant, *MT*, s. 22f. Se Dubois, *Avengers*, s. 87 till 102 om planeringen av upproret i allmänhet och s. 99ff. om ceremonin vid Bois-Caïman i synnerhet.

¹¹⁴ Glissant, *MT*, s. 23: ”il faut que je monte sur les mornes pour la liberté générale.”

¹¹⁵ Glissant, *MT*, s. 24: ”J’ai vu un Nègre prisonnier. Ils lui ont mis de la poudre au derrière, pardonne-moi, et ils ont allumé.” Se Dubois, *Avengers*, exempelvis s. 50 för exempel på denna tortyr och dess utbredning.

¹¹⁶ Glissant, *MT*, s. 80: ”C’est-à-dire qu’il oublie ceux qu’on donnait aux fourmis, ceux qu’on pendait par les peids.”

fälla eller inte.¹¹⁷ Dialogen som följer kan sägas karaktäriseras av en Toussaint med total tilltro till Brunets ord – eller kanske snarare en Toussaint som utifrån sin belägenhet, en *double bind*, inte har något annat hopp än just sin tilltro till orden – och en Madame Toussaint som misstror dessa ord.¹¹⁸ Toussaints försök att leda sina trupper mot den franska armén under Leclercs befäl har i tredje akten misslyckats. Reträtten och väntan på regnet och den feber som är regnets följeslagare och som visat sig så dödlig för européerna inleds.¹¹⁹ Endast de mest upproriska styrkorna, ledda av bland andra Macaïa, fortsätter den väpnade kampen. Scenanvisningen till aktens första scen gör gällande att "[m]an uppfattar, i mitten, spår från kriget."¹²⁰ Det är nu Brunet kontaktar Toussaint.

Toussaint blir till slut gripen av Brunets män och faller de legendariska orden: "Genom att störta mig, har ni bara fällt stammen till frihetens träd på Saint-Domingue; det kommer att växa igen genom rötterna, för rötterna är djupa och många."¹²¹ Här växlar pjäsen tillbaka till Toussaints cell. Sista aktens andra scen tar sin början och Toussaint berövas sin uniform som officier i republikens armé samtidigt som Mackandal läser upp en deklARATION som hyllar Toussaint och gör honom till general i samma armé; de faktiska omständigheterna spelas ut mot talet om dem.¹²² Den efterföljande scenen börjar med att "Dessalines soldater invaderar scenen."¹²³ Regnet kommer och Dessalines inleder det egentliga självständighetskriget mot de franska trupper som nu är under Rochambeaus befäl. Ty för Dessalines finns inte längre *tid*, tid till att vänta: "Jag kan inte vänta. Christophe, jag har väntat hela mitt liv."¹²⁴ "Friheten eller döden! Det är till general Toussaints ära, och för mänsklighetens [les hommes] frigörelse!"¹²⁵ I denna replik av Dessalines rymms en åkallan av arvet från den nu fängslade Toussaint – det är i hans namn friheten ska vinnas eller dödens nödutgång brukas – samt ett universalistiskt anspråk på alla människors frigörelse.

¹¹⁷ Glissant, *MT*, s. 127-131. De övriga akterna betecknas: "Les dieux" (gudarna), "Les morts" (de döda) och "Le peuple" (folket).

¹¹⁸ Toussaint uttrycker denna *double bind* på s. 219 i *MT*: "Bien. Je ne vais pas chez cet homme. Alors pense à notre existence. Ils me soupçonneront d'intrigue, ils seront persuadés que je complotte contre l'ordre public."

¹¹⁹ Glissant, *MT*, s. 112f.

¹²⁰ Glissant, *MT*, s. 127: "On aperçoit, au centre, les traces de la guerre."

¹²¹ Glissant, *MT*, s. 132: "En me renversant, vous n'avez abattu à Saint-Domingue que le tronc de l'arbre de la liberté; il repoussera par les racines, parce qu'elles sont profondes et nombreuses."

¹²² Glissant, *MT*, s. 132f.

¹²³ Glissant, *MT*, s. 139: "Les soldats de Dessalines envahissent la scène."

¹²⁴ Glissant, *MT*, s. 141: "Je ne peux pas attendre. Christophe, j'ai attendu toute ma vie."

¹²⁵ Glissant, *MT*, s. 146: "La liberté ou la mort! C'est en l'honneur de général Toussaint, et pour la délivrance des hommes!"

Med detta närmar sig pjäsen sitt slut. Toussaint avslutar en dialog med Mackandal genom att frammana och påta sig arvet från pjäsens döda:

Jag kommer, Macaïa, över havet ännu en gång, kommandant Delgrès, jag tänder på krutet, hedern [l'honneur] återkommer till mig, ja, skörden sprängs i luften, jamsen, tobaken, åhå Maman Dio, denna rikedom åker i havet, den är för alla, för alla! Mitt namn är Toussaint-Louverture. Låt oss inte vila förrän vi har slagit våra fiender! Man lé libètè pou Sin-Doming!¹²⁶

När Toussaint här närmar sig döden i sin fängelsecell identifierar han sig med och gör sig till arvtagare till Mellanpassagen och den påtvingade och våldsamma färden från Afrika till kolonin genom Macaïa; han identifierar sig med Delgrès offer och martyrskap samtidigt som han frammanar en universalistisk kamp för alla människors frihet. Mackandal svarar Toussaint med en uppmaning riktad till ”Makter” (eller de/det som kan bära upp ett minne): ”Ta honom i ert bottenlösa minne!”¹²⁷ Scenen, och pjäsen i sin helhet, avslutas med att Amyot performativt dödförklarar Toussaint i sin fängelsecell:

Republikens elfte år, den sjuttonde dagen av Germinal, halv tolv på morgonen, funnen livlös i sin stol, Toussaint-Louverture, officerare av Revolutionen och Republiken, befälhavande general över arméerna på Saint-Domingue, guvernör på denna ö, fängslad sedan åtta månader på Fort de Joux.¹²⁸

Pjäsens sista ord förklarar hur ljuset återigen strilar in i cellen och ekar omvänt andra aktens öppning: ”*Juras kalla halvljus strilar på nytt genom fönstergluggen.*”¹²⁹

¹²⁶ Glissant, *MT*, s. 159: ”Je viens, Macaïa, par dessus l’océan une fois encore, commandant Delgrès, j’allume le bouchon de poudre, l’honneur me revient, oui, la récolte saute dans le ciel, les ignames, le tabac, oho Maman Dio, cette richesse va dans la mer, elle est pour tous, pour tous! Mon nom est Toussaint-Louverture. Ne prenons pas de repos que nous n’ayons vaincu nos ennemis! Man lé la libètè pou Sin-Doming!”

¹²⁷ Glissant, *MT*, s. 159: ”Prenez-le dans votre mémoire sans fond!”

¹²⁸ Glissant, *MT*, s. 160: ”L’an XI de la république, le dix-septième jour de Germinal, onze heures et demi du matin, a été trouvé sans vie dans son fauteuil Toussaint-Louverture, officier de la Révolution et de la République, général en chef des armées de Saint-Domingue, gouverneur de cette île, détenu au fort de Joux depuis huit mois.” (160)

¹²⁹ Glissant, *MT*, s. 160: ”*La demi-lumière froide du Jura perce à nouveau à travers la lucarne.*”

Intermezzo

Glissant skriver i förordet till 1961 års upplaga av pjäsen att den bärs upp och informeras av en ”*profetisk vision av det förflutna*.” Vad kan det innebära? Glissant lyfter fram denna profetiska vision av det förflutna i kontrast till en förståelse av *Monsieur Toussaint* som en uteslutande politisk pjäs.¹³⁰ Pjäsen är, skriver Glissant, ”emellertid inte helt direkt politiskt inspirerad”, utan utgör snarare ”en poetisk ambition”.¹³¹ Hur ska vi förstå dessa ord och den förväntan de skapar hos läsaren? Ett sätt att förstå den kontrast mellan politik och poetik som sätts i verket här är enligt det sätt som Glissant karaktäriserar distinktionen i *Le discours antillais*: ”Lika mycket som den politiska handlingen formar verkligheter är poetiken en kamp mot skuggorna som stryker omkring inuti oss.”¹³² Politiken och poetiken är inte ömsesidigt uteslutande kategorier, utan fyller olika funktioner. Utan poetikens arbete med föreställningarna och den symboliska ordningen är politikens insatser dömda att misslyckas. Den distinktion och överlappning mellan poetik och politik som Glissant etablerar finns i allt som följer; den kommer genomkorsas och skrivs över, men det är utifrån detta spänningsfält jag läser Glissants pjäs. Så etableras i Glissants förord en förväntan hos läsaren om vad som komma skall. Låt mig nu återigen vända mig mot pjäsen, denna gång med frågan om det förflutnas relation till framtiden i fokus.

¹³⁰ Glissant, *MT*, s. 9.

¹³¹ Glissant, *MT*, s. 9: ”*n'est pourtant pas tout droit d'inspiration politique*” & ”*une ambition poétique*”.

¹³² Glissant, *Discours*, s. 756: ”*Tout autant que l'action politique modèle des réalités, la poétique est un combat contre des ombres qui rôdent en nous.*”

Analys II: den poetiska förhandlingen mellan förflutet och framtid

Vilken relation går att läsa mellan förflutet och framtid, mellan de döda och de levande i pjäsen?

”Det är ur rättvisan som de traumatiserande minnena hämtar positiv vägledning och vänder minnet framåt; och det är samma rättviseprojekt som ger skyldigheten att minnas formen av futurum och imperativ.”¹³³

Detta avsnitt av analysen handlar om hur det traumatiserande minnet kan tänkas i relation till och påverka frågan om nuets förhållande till framtiden. För att göra detta kommer jag lyfta frågor ur *Monsieur Toussaint* som jag närmast mig i del ett av analysen, men på ett problematiserande snarare än deskriptivt sätt den här gången. Där analysens första del kretsade kring den mer deskriptiva frågan om hur Glissant använder sig av historien i sin gestaltning av revolutionen på Haiti, så kommer den här delen av analysen sträva efter att problematisera frågor om minne, förflutet och framtid i pjäsen utifrån frågan: Vilken relation går det att läsa mellan förflutet och framtid, mellan de döda och de levande i pjäsen? För att göra det kommer jag att bryta frågan om det förflutnas relation till framtiden mot tänkande hos Paul Ricœur och Achille Mbembe. Därmed rycker Mbembe och Ricœur strikt talat inte in för att förklara en viss situation eller ett visst tema i pjäsen; jag drar snarare in brottstycken av deras respektive tänkande för att belysa en fråga eller problematik som pjäsen ställer mig inför och jag ställer genom pjäsen. Att *ställa frågan* står alltså i centrum och det tänkande jag lyfter in från Mbembe och Ricœur syftar till att lyfta frågan om det förflutnas relation till framtiden *ur* och bryta frågan *mot* pjäsen. Om analysens första del snarast är inomtextlig och deskriptiv med avseende på hur Glissant i pjäsen representerar ett historiskt skeende, så strävar jag nu efter att belysa pjäsen ur ett perspektiv som snarare rör läsarens och pjäsens möjliga funktion – en aktivering och ett iscensättande av pjäsen med fokus på frågan om det förflutnas relation till nuet och framtidens möjlighet i centrum.

¹³³ Ricœur, s. 129/107, min kurs.

Upplopp och assimilering

Glissants pjäs publiceras som jag redan nämnt för första gången 1961 när han, efter att ha varit med och grundat ”Le front Antillo-Guyanais pour l’autonomie”, är förbjuden av Charles de Gaulle att lämna det hexagonala Frankrike. Knappt tre år tidigare, december 1959, utspelar sig, som också det redan nämnts, allvarliga upplopp under tre dagar på Martinique. Den franske historikern Benjamin Stora beskriver situationen på Martinique vid denna tid:

Samtidigt som efterkrigstiden bevitnar en internationell avkoloniseringsrörelse, blir de franska ’Fyra gamla kolonierna’ Martinique, Guadeloupe, Guyana och Réunion franska departement genom lagen från den 19 mars 1946. Assimileringen ska vara juridisk och politisk genom medborgarskapet; ekonomisk och social genom en offentlig voluntarism inriktad på återhämtning mellan DOM [départements d’outre-mer]/’metropolen’ [Paris].¹³⁴

Det är alltså mot bakgrund av denna motsatta rörelse som upploppen på Martinique utspelar sig – departementaliseringen, och det medföljande assimilationstrycket, av de fyra ”gamla” kolonierna när de flesta andra kolonierna kämpar för, och vinner sin självständighet.¹³⁵ Och, märk väl, detta under Algerietkrigets sista skälvande år; de år som föregår massakern på algerier i Paris i oktober 1961 och publiceringen av Frantz Fanons epokgörande *Jordens fördömda* samma år.¹³⁶ Under upploppen, karakteriserade av Stora som ”en folklig resning”, dör tre unga människor till följd av det våld som myndigheterna på Martinique sanktionerar för att stävja situationen och dess möjliga utveckling.¹³⁷ Myndigheterna fruktade ett ”allmänt uppror” över hela Martinique och förberedde ett ingripande från militärens sida, vilket ger en aning om vilken slags rädsla dessa händelser

¹³⁴ Stora, s. 9. Majoriteten stöder denna lag om departementalisering, alltså samma lag som Glissant starkt kritiserar, se Stora s. 13 för majoritetens stöd.

¹³⁵ Några ord om upploppens utlösande gnista. Enligt Stora och den statligt beställda rapport han ansvarat för ska det hela ha sin upprinnelse i en trafikincident där en så kallad ”métro”, alltså person från det hexagonala Frankrike, krockar sin bil i en moped framförd av en martinikan, varpå en hätsk diskussion följer som slutar med att de båda och bilförarens fru och barn går till ett kafé och dricker ett försoningens glas. Samtidigt kommer CRS-poliser till olycksplatsen och våldet tar sin början. Fanon ställer frågan på s. 850: ”De franska nyhetsbyråerna låtsats att ursprunget till upploppet skulle vara en banal incident i trafiken. Kanske. *Men varför då denna häftiga omfattning?* Hur kommer det sig att en befolkning reagerar med så mycket våld, så mycket ilska. Hur kommer det sig att CRS-poliserna [les CRS] reagerar så förhastat så nonchalant inför ’med-medborgarnas’ [concitoyens] liv.” Min kurs.

¹³⁶ Se Michael Azars *Frihet, jämlikhet, brodermord*, Symposium, Stockholm/Stehag, 2001, för en närmare studie över revolutionen i Algeriet och det spänningsfält den både står i till Frankrike, och ger näring åt i Frankrike, vid denna tid.

¹³⁷ Stora, s. 12.

ingöt hos de styrande och med vilket allvar de såg på situationens utveckling.¹³⁸ Fanon å sin sida välkomnade i en text från januari 1960, publicerad i FLNs *El Moudjahid*, händelserna som en *början utan återvändo*. ”Så tar alltså även de gamla kolonierna in på ’upprorets’ [rébellion] väg. Dessa imperiets pärlor, dessa kastrerade länder som gav så många goda och lojala tjänare sätter sig i rörelse.”¹³⁹ Och han går än längre när han löper linan ut och ställer ”händelserna” på Martinique i direkt relation till kriget som rasar i Algeriet: ”Man vet nu att det existerar förbindelser mellan Algerietkriget [la guerre d’Algérie] och de nyligen inträffade händelserna [événements] som har blodat ner Martinique.”¹⁴⁰ Han avslutar med att konstatera att tiden är inne för Martinique att klargöra problemen och undanröja missförstånden: sa någon revolution?

Knappt två år efter upploppen, 1961, publiceras Glissants pjäs. Det finns ingen historisk nödvändighet mellan dessa händelser, upploppen och pjäsen, men de är likväl sprungna ur liknande historiska villkor och kontextuella förutsättningar – villkor som Glissant mer eller mindre svarar an till genom att skriva om Toussaint, revolutionen och Haitis födelse.

Genom att skriva en pjäs som tematiserar händelser ur det förflutna skapar Glissant också genom pjäsen ett nu som blottar kontingensen hos läsarens nu – historien visar på något annats möjlighet. Det nu som den glissantska texten skapar står såväl i relation till den historia om uppror och revolution som är Haitis, som till de händelser som tidsligt sammanfaller med skrivandet och publicerandet av pjäsen, alltså bland annat upploppen på Martinique och kriget i Algeriet. Därför betyder det något att just inom denna samtidigt martinikanska, globala och franska kontext, och utifrån den position som är Glissants att skriva om den specifika och historiska slavrevolten på Saint-Domingue. Mbembe, å sin sida, beskriver *slavrevolten* mer generellt som en projektionsyta, en plats för investeringar av hopp och fruktan, en metafor med en speciell relation till moderniteten. För

om det är någonting som hemsöker moderniteten, från början till slut, så är det verkligen en unik händelses [événement singulier] möjlighet, ’slavarnas uppror’ [révolte des esclaves], vilket inte bara skulle betyda de förslavades befrielse, utan också en radikal omarbetning om inte av egendomssystemet, så åtminstone av mekanismerna för dess distribution och, vidare, av fundamenten för själva livets reproduktion.¹⁴¹

¹³⁸ Guy Beck, interimsprefekt på Martinique och den franska statens yttersta representant på Martinique, citerad i Stora, s. 24.

¹³⁹ Fanon, s. 849.

¹⁴⁰ Fanon, s. 851.

¹⁴¹ Mbembe, *Critique*, s. 64.

Genom att skriva *Monsieur Toussaint* om den konkreta och historiska slavrevolten på Saint-Domingue griper Glissant också in i denna mer metaforiska slavrevolt som Mbembe beskriver, vars betydelse som namn på modernitetens hemsökelse häftar vid varje konkret representation av en slavarnas revolt. Glissant frammanar på så vis själva grunden för denna rädsla-detta hopp och låter det gå igen. Denna möjlighet hemsöker minst sagt Frankrike i början av nittonhundra-sextiotalet, och utgör ett meningsregister som invaderar Glissons representation av det förflutna och pjäs med ett hopp eller hot om en radikalt anorlunda framtid. Som jag ser det får pjäsen en del av sin möjliga mening i relation till dessa händelser: här politiseras den estetiska representationen.

Det är detta *événement singulier* och dess politiska och psykiska laddning Glissons pjäs, skriven under den strikt talat koloniala epoken (om än under dess förmodade slutfas), griper tillbaka på och låter gå igen. Pjäsen frammanar i sin gestaltning *upproret* mot kolonialmakten på Saint-Domingue snarare än kolonialmaktens intrång i en föregående och förmodat ”ursprunglig” ordning, som till exempel Chinua Achebes stora och med Glissons pjäs samtida roman *Things fall apart* (1958) kanske utgör det paradigmatiska exemplet på. Därmed är det ”förflutna”, alltså revolutionen och Haitis skapande, som Glissant frammanar, ett i en mening inte så förflutet förflutet: det handlar inte om att skriva fram en ursprunglig eller ren ordning innan våldet som det gäller att återgå till.¹⁴² Detta går att relatera till de idéer om ursprung som Glissant formulerat på annat håll. Det handlar om det svalg eller bråddjup, *gouffre*, som slavskeppet utgör och den ”digenèse” (ungefär ”dubbelursprung”) som detta gett upphov till.

Den här båtens mage löste upp dig, slungade in dig i en icke-värld där du bara kunde skrika. Den här båten var en livmoder, avgrundens livmoder [le gouffre-matrice]. Hon frambringade ditt skrik. Hon skapade också all framtida gemenskap. För även om du till en början var ensam i ditt lidande delade du det okända med andra människor, men du kände dem inte ännu. Denna båt var din livmoder [matrice], en gjutform som likväl utlämnade dig. Hon var havande med lika många döda som de på nåder levande.¹⁴³

¹⁴² Jag menar inte nödvändigtvis att det *endast* är detta Achebes roman skulle gestalta, men att den ofta tas till intäkt för en sådan läsning och att Glissons pjäs enklare öppnar för andra sätt att förstå det förflutna.

¹⁴³ Glissant, *Poétique de la relation*, s. 18: ”Le ventre de cette barque te dissout, te précipite dans un non-monde où tu cries. Cette barque est une matrice, le gouffre-matrice. Génératrice de ta clameur. Productrice aussi de toute unanimité à venir. Car si tu es seul dans cette souffrance, tu partages l’inconnu avec quelques-uns, que tu ne connais pas encore. Cette barque est ta matrice, un moule, qui t’expulse pourtant. Enceinte d’autant des morts que de vivants en sursis.” Jag citerar Christina Kullbergs svenska översättning ur *Karavan* 2004:2, s. 45. Lägg märke till att franskans ”matrice” kan översättas både som ”livmoder” och ”matris”.

Ur denna historiska erfarenhet uppstår ett dubbel-ursprung som problematiserar alla anspråk på en återgång till en ursprunglig ordning.¹⁴⁴ På så vis kompliceras här de frågor om skuld, arv och förlust som ofta associeras till minnet av kolonialismen.

Glissant konstruerar, och gör sig på så vis till arvtagare till, ett arv som handlar om uppror snarare än nederlag, skapande snarare än ursprung. Den kraft som driver historien (i ordets hela mångtydighet) är här de förtrycktas uppror snarare än förtryckets intrång (likväl står de båda i en dialektisk relation till varandra). Det rör sig alltså om en representation av ett förflutet som, utan att förminska det koloniala våldet och dess grymhet, inte entydigt skriver in sig i offrets position, utan snarare betonar *frigörelsens möjlighet*. På så vis får den representation av det förflutna som *Monsieur Toussaint* gestaltar konsekvenser för hur det förflutnas relation till framtiden kan förstås i relation till frågor om skuld och arv. Arvet från revolutionen på Haiti skrivs fram som ett möjlighetens löfte. Vad händer med skuld och arv om svalget-djupet tas som utgångspunkt och hur påverkas detta av *vem* som faktiskt läser? På vilket sätt är det möjligt att ärva ur ett bråddjup?

Minnets aktivering

”Dess [minnets] innehåll, det är bilder av ursprungliga och första erfarenheter som har hänt i det förflutna, och till vilka man inte nödvändigtvis har varit vittne. Det viktiga i minnet, hågkomsten och glömskan, det är alltså inte så mycket sanningen som leken med symboler och deras cirkulation, avstånden, lögnerna, artikulationssvårigheterna, de saknade små handlingarna och lapsusarna, kortfattat, motståndet mot beaktelsen. I egenskap av mäktiga representationer är, minnet, hågkomsten och glömskan, strikt talat, symptomatiska handlingar. [...] Det är i detta som de härstammar från en psykisk operation och en kritik av tiden.”¹⁴⁵

Som jag visat i analysens första del så är minnet och det sätt som det förflutna berättas på i pjäsen i hög utsträckning uppbyggt av ”De döda”. Det är nu hög tid att vända uppmärksamheten mot Glissants representation och det som Mbembe kallar lekar med symboler och artikulationssvårigheter i Glissants vittnande av en händelse han strikt talat inte är ett direkt vittne till. Såväl Ricœur som Mbembe kopplar minnets och det förflutnas problematik till

¹⁴⁴ Detta relaterar i sin tur direkt till centrala Glissant-begrepp som ”créolisation”, ”Tout-monde” och ”Relation” vilka tyvärr lämnas därhän av utrymmesskäl. Se också Glissants *Traité du tout-monde*, s. 36: ”Födelsen av kreolska samhällen i Amerikorna [des Amériques], grundar sig i en annan oklarhet [obscurité], den som är slavskeppets mages [le ventre du bateau négrier]. Det är detta som jag kallar ett dubbel-ursprung [une digenèse].

¹⁴⁵ Mbembe, *Critique*, s. 154.

just döden och de döda. Detta är särskilt intressant i relation till ”De döda” som figurerar i Glissants pjäs.

Med post-apartheid-Sydafrika i centrum fokuserar Mbembe i en diskussion kring minne och ett historiskt vålds fortsatta verkan i nuet *begravningen* som en subversiv och regenerativ kraft kopplad till livet:

I mycket stor utsträckning består att tänka kring denna frånvaro och kring sätten att symboliskt restaurera det som har blivit förstört i att ge hela sin subversiva kraft till begravningen [la sépulture]. Men begravningen är inte, här, så mycket firandet av döden i sig som en hänvisning till detta livstillägg [supplément de vie] som är nödvändigt för de dödas återupprättelse [relèvement], mitt i en ny kultur som strävar efter att skapa en senfärdig plats så väl för segrarna som förlorarna.¹⁴⁶

Här handlar det om ett kollektivt arbete genom ”begravningen” med ett förflutet som i stor utsträckning utgörs av extremt våld, detta vålds psykiska effekter och dess fortlevnad som på olika sätt gör sig gällande i nuet. På så vis träder arbetet med *minnet* här in för att bryta hämndens logik och våldets dialektik. ”Minnesarbetet är, här, oskiljaktigt från ett begrundande över sättet att förvandla den psykiska förstörelsen av de som har förlorats, gjorts till damm, till inre närvaro.”¹⁴⁷ Genom ett arbete med föreställningarna ska resterna av det förflutnas döda äntligen få sin svepning, och en senfärdig men *ny* plats ska öppnas upp för såväl historiens ”segrare” som dess ”förlorare”. Här är franskans ”relèvement” mångtydigt och Mbembe spelar på dess dubbla betydelse av återupprättelse och, genom sitt släktskap med verbet ”relever”, återupplyftande. Denna nya plats kan alltså förstås som såväl återupprättelsens som hemsökelsens plats. Här tycks Mbembe och Ricœur stå varandra nära i det att båda, som vi kommer att se, lyfter fram *graven*, men med centrala skillnader i *hur* de gör det och vilken *funktion* graven ska fylla. Åberopandet på ”graven” är dem gemensamt, men den kommer trots allt visa sig vara ganska olika saker hos de båda.

Ricœur förstår å sin sida den historiografiska operationen, relaterad till minnet och glömskan, som analog med begravningsakten i en än starkare mening: ”Denna [döden i historien] ledde oss ända till den begravningshandling [le geste de sépulture] där historikern, genom att ge de döda en plats, ger en plats åt de levande.”¹⁴⁸ Här är det *historikern* som genom att begrava de döda så att säga iscensätter deras förflutenhet performativt och

¹⁴⁶ Mbembe, *Sortir*, s. 53.

¹⁴⁷ Mbembe, *Sortir*, s. 53.

¹⁴⁸ Ricœur, s. 471/495. Se också Victoria Farelds ”Tiden är nu”, i *Samtider*, Anders Burman, Lena Lennerhed (red.), Daidalos, Göteborg, 2017.

täcker dem med jord, så att de levande ska få en plats att leva på. Skillnaden mellan de båda framträder i den relation som upprättas mellan de döda och de levande. Där Ricœur verkar se målet i en tydlig avgränsning mellan de levande och de döda, det förflutna och nuet – de döda sänks ner i och täcks av jorden – verkar Mbembe snarare sträva efter att upprätta en plats där de döda och de levande är samtidigt med varandra – de döda lyfts upp ur jorden för att framträda bland de levande åter en gång.

Jag läser detta upplyftande ur jorden hos Mbembe som en återklang av hans idé om den speciella institution och plats för åminnelse som han benämner som ”Antimuséet”. ”Slaven måste”, skriver Mbembe,

fortsätta att hemsöka muséet så som det existerar i våra dagar genom sin frånvaro. Den [slaven] måste vara överallt och ingenstans, dess framträdelse hela tiden händande [advenant] i inbrottets modus och aldrig institutionens. Det är på så vis som man kommer bevara slavens spektrala dimension.¹⁴⁹

Mbembe framhåller den ständigt kommande hemsökelsen som en spektral kraft som motsätter sig varje försök till traditionellt institutionaliserande. Så insisterar han på nödvändigheten i ett förflutet som tillåts och förmås hemsöka nuet; den ständigt kommande hemsökelsens potential framhålls som en kraft som motsätter sig varje försök till traditionell institutionalisering och det förflutnas spektrala inbrott i nuet blir en möjlighet.¹⁵⁰ Här finns alltså ett kvarhållande av det problematiska förflutna som ständigt gör sig gällande på nytt i nuet, och där detta återuppträdande ses som själva kärnan att hålla fast vid. Detta står i skarp kontrast till Ricœurs begreppsliggörande av relationen mellan minne och glömska. Inom hans psykoanalytiskt inspirerade begreppsapparat står hemsökelsen nära den patologiska upprepningen: ”Detta begrepp [det förflutnas hemsökelse] är besläktat med begreppet upprepning, som står i rak motsats till begreppen genomarbetning och minnesarbete.”¹⁵¹ De för Ricœur starkt positivt laddade begreppen om arbete – minnesarbete, genomarbetning, sorgearbete – ställs här emot hemsökelsens och upprepningens fruktlöshet och futilitet, patologi till och med. Återigen tycks det vara frågan om var och

¹⁴⁹ Mbembe, *Politiques*, s. 157.

¹⁵⁰ Den institution han föreslår är ”Antimuséet”, vilket närmast ställer mer frågor än vad det ger svar när det kommer till hur denna spektralitet skulle kunna verka i en anti-institution. Se Mbembe, *Politiques*, s. 155ff., och särskilt s. 158 där han skriver: ”Vad gäller antimuséet så är det på inget sätt en institution, utan snarare figuren för en annan plats, den radikala gästfrihetens.”

¹⁵¹ Ricœur, s. 546/581. För ett alternativt begreppsliggörande av ”upprepningen”, se Edenheim, s. 72-73.

hur gränsen mellan det förflutna och nuet ska dras som skapar en fundamental skillnad och konflikt mellan deras båda sätt att förstå relationen mellan minne och glömska, det förflutna och framtiden.¹⁵² Låt mig nu med detta som grund tydligare närma mig detta tema i pjäsen.

Hemsökelse

Genom ”De döda”, som tidigt gör sin entré i pjäsen och upptar en central plats i den, för Glissant in en rad olika motståndstraditioner som från dag ett ställts som svar gentemot det våld som den franska kolonialismen utgjorde, och för dem in i läsarens nu. Så genljuder genom Macaïa en lång tradition av motstånd: ”Friheten växer i skogen, sedan slaveriets [la traite] första dag.”¹⁵³ Glissant för genom pjäsen arvet från dessa nu rakt in i det nu kring 1961 som präglas av de mekanismer och historiska förutsättningar som gett näring åt urladdningar likt den 1959 på Martinique. På så vis politiseras Glissants text i relation till denna tid och denna plats.¹⁵⁴

Dessa pjäsens spöken – eller ”De döda” som de betecknas i pjäsen – intar vidare en mångtydig position och oklar status i pjäsen. Deras status i relation till det förflutna och nuet kan genom deras interaktion med Toussaint beskrivas som *mittemellan* eller *både och*. De präglas av spökets och spektralitetens mångtydighet: ”Spöket ’är’ och ’är inte’, det är en död som fortfarande lever, en ’gengångare’, vars ’kommande’ hela tiden är ett ’återkommande’, och vars sätt att vara eller framträda alltså är mångdubbelt och paradoxalt.”¹⁵⁵ De döda kan alltså genom sin mångtydiga status som spöken och deras gengående förkroppsliga och ge upphov till en rad tidskonflikter och möjliggöra för en, med Ricœurs ord, de tidsliga instansernas dialektik som låter olika tidsligheter ta plats i Toussaints nu. För pjäsens Toussaint finns det ingen klar gräns mellan nuet och det förflutnas spökliga

¹⁵² Kanske är det här lämpligt att säga några ord om *vilket* förflutet deras respektive tänkande framförallt uppehåller sig vid, vilket förflutet som framträder som problematiskt. I min läsning av *Minne, historia, glömska* är det tydligt att det framförallt är Shoah som förstås som Europas traumatiska förflutna och att det är minnet/glömskan av detta som det framförallt handlar om. Europas irrfärder och plundringar bortom haven nämns i princip inte. För Mbembe är det framförallt Afrika som står i fokus, eller med hans ord ”postkolonin”. Det handlar om hur de tidigare koloniserade och de tidigare kolonisatörerna ska förhålla sig till detta förflutna och hur ett annat Afrika ska bli möjligt, bortom den postkoloniala potentaten.

¹⁵³ Glissant, *MT*, s. 45: ”La liberté pousse dans la forêt, depuis le premier jour de la traite.”

¹⁵⁴ För tidens och platsens centralitet, se Kullberg, ”Postkoloniala (upp)lösningar – tiden och platsens politik”, *Glänta*, 2005:1-2, s. 50-54.

¹⁵⁵ Charles Ramond, ”Matérialisme et hantologie”, i *Cité*, 2007:2, s. 55. Jfr också med Trouillot, s. 147.

närvaro; gränsen mellan nu och då hotar ständigt att rämna och korsas gång på gång av de döda på ett oförutsägbart sätt. Vad innebär då detta för läsaren? Utifrån läsarens position gestaltar pjäsen det förflutna som ett förflutet invaderat av ytterligare förflutna. För läsaren, som läser utifrån sin situation, sitt nu, läggs alltså ytterligare en dimension av performativitet till i och med att pjäsen i sin berättarsituation redan rör sig i förfluten tid. Och det är egentligen på denna nivå, läsarens, det blir relevant att ställa pjäsen i relation till de synsätt på det förflutnas önskvärda relation till framtiden och nuet som jag skisserat utifrån Mbembe och Ricœur. För det är först här, i mötet med ett läsande subjekt som texten blir aktiv. Som jag förstår det är det framförallt i det läsande subjektet som arbetet med minnet kommer till stånd, samtidigt som detta på intet sätt är oberoende av Glissants text, utan snarare hämtar kraft ur och i viss mån villkoras av den.

Ansvar och skuld: våld

Jag förstår framförallt de dödas funktion som vittnen som hemsöker Toussaint och ställer honom till svars inför något; han avkrävs an-svar. De döda blir vittnen för Toussaint att svara an till i en anklagelseakt som sätts i verket i och med läsaren. Jag skriver här just *an-svar*, därför att jag i stor utsträckning förstår det som händer i pjäsen som just en föregående situation som Toussaint utifrån vissa förutsättningar och villkor *svarar an* till och vill således poängtera detta relationella drag hos ansvaret genom att växla mellan ”ansvar” och ”an-svar”.¹⁵⁶

De döda, skriver Ricœur, ”genmäler att de har varit och i den egenskapen kräver de att bli utsagda, berättade och förstådda.”¹⁵⁷ Så även i *Monsieur Toussaint*. Här finns inte minst Bayon-Libertat, ägare till det plantage Toussaint befann sig på innan revolten, som förebrår Toussaint för att han gjort uppror samtidigt som han behandlades ”väl” och för att ha svikit sitt fosterland genom att ha slagits på spanjorernas sida. Här finns även Macaïa, den forne slaven och en av de mer hårdföra rebelledarna. Som jag tidigare nämnt anklagar han Toussaint för att svika den radikala motståndstradition som instiftats av *les marrons* och upproret till förmån för en inte lika villkorslös kamp. På så sätt fungerar dessa karaktärer som kritiska instanser vars röster ställer den fängslade Toussaint inför både de handlingar

¹⁵⁶ Jfr Edenheim som på s. 59 poängterar att ansvar handlar om *förutsättningarna* för att kunna ta ansvar.

¹⁵⁷ Ricœur, s. 604/648.

han kan hållas som ansvarig för och de som föregår honom, som han måste förhålla sig till, som utgör ett arv som han förmodas förvalta på ett eller annat sätt.¹⁵⁸

Toussaint sammanfattar de olika anklagelserna som de döda riktar mot honom i en replik riktad till fängelsevakten Manuel, som förebrår Toussaint för att han inte kan skriva. Toussaint ”*skrattar i sitt delirium*” säger scenanvisningen när han genmäler:

Dålig strategi, soldat!... Jag kan knappt skriva, din kapten såg det väl. Jag skriver ordet ”Toussaint”, Macaïa böjer sig, han bokstaverar ”förrädare”. Jag skriver ordet ”Republik”, Mackandal gissar ”lögn”. Jag skriver ordet ”disciplin” och Moysen, utan att ens kasta ett öga på sidan, skriker genast ”tyranni”. Jag skriver ordet ”välstånd”, Dessalines avlägsnar sig, han tänker i sitt hjärta ”svaghet”. Nej. Jag kan inte skriva, Manuel.¹⁵⁹

De anklagelser som Toussaint här summerar bärs upp av de vittnesmål som de hemsökande döda ställer Toussaint inför. Vad betyder att skriva här? Att uttrycka sig autonomt i förhållande till och oberoende av det förflutna? En omöjlighet repliken gestaltar. Repliken visar här på det sätt som de döda fullkomligt belägrar och besitter Toussaint, till den grad att själva de ord han använder visar sig betyda motsatsen. Genom de dödas besittande av Toussaint sätts en radikal decentrering av honom som subjekt i verket och det förflutna intar och visar sig finnas mitt i hans förmodade nu. De döda talar genom de levande.

Hur detta gestaltas i pjäsen kan vidare illustreras genom att återvända till den scen som kretsar kring Moyses död som jag tidigare berört utifrån analysens första fråga. I min diskussion av denna scen i analysens första del använde jag scenen för att illustrera det sätt varmed de olika tidsligheternas dialektik och skifte sätts i verket i pjäsen och präglar dess gestaltning och berättande. Här vill jag återkomma till denna scen för att diskutera hur frågan om ansvar här tar sig uttryck i pjäsen. Som bekant kretsar scenen kring hur Toussaint på Saint-Domingue vill utnämna Moysen till sin efterträdare, varpå de döda, Macaïa och Mackandal, bryter in och påpekar att Toussaint tidigare låtit avrätta Moysen utan att ens lyssna till honom.¹⁶⁰ Jag låter den döde Moysen tala ut:

¹⁵⁸ Se vidare Ricœur, s. 451/472 & 557/594 rörande skuld, arv och ansvar.

¹⁵⁹ Glissant, *MT*, s. 136: ”Mauvaise stratégie, soldat!... Je peux à peine écrire, ton capitaine le voyait bien. J'écris le mot 'Toussaint', Macaïa se penche, il épelle 'traître'. J'écris le mot 'République', Mackandal devine 'mensonge'. J'écris le mot 'discipline' et Moysen, sans même jeter un regard sur la page, crie aussitôt 'tyrannie'. J'écris le mot 'prospérité', Dessalines s'éloigne, il pense dans son coeur 'faiblesse'. Non. Je ne sais pas écrire, Manuel.”

¹⁶⁰ Scenen utspelar sig över s. 99-103 i *MT*.

Jag söker folket [le peuple]. Ni säger: ”Folket”, jag säger: ”De olyckliga.” Ni säger: ”Folket”, med republikansk uppsyn. Jag ser rensarna, kaparna, surrarna, i tygsäckarna, huvudet som snurrar under solen, sockerrören och svetten, jag var arbetarnas general [général des travailleurs]. De skrek: ”Leve Moysen!” de lyssnade på denna soldat som oroade sig över deras olyckor. Varför har jag hjälpt till att förtrycka dem? Det har inte tjänat mig över huvud taget. Arkebuseraren är arkebuserad. Ni säger: ”Folket”, jag, jag skriker: ”De eländiga!” De är där, de väntar bara på en signal, och jag ansluter mig till dem jag också. Republiken utnämnde oss till guvernör eller general. Varför, varför? På officerarens axel virvlade en blind spegel, vi drunknade [nous nous sommes noyés] i den. Men gradbeteckningens streck har bleknat, mina ögon är nu öppna inför döden utan glans. De är där, general Toussaint, bakom väggen. De som ni kallade folket och som skrek: ”Leve Moysen!” Jag, jag var er efterträdare, idag föregår jag er ända till deras trupp. Ty ni som har fått dem att döda, ni kommer att vara deras general i evighet. *Han träder ut genom cellens bortre vägg.*¹⁶¹

Moysen träder här fram ur dödens rike och ställer Toussaint till svars inför det som nu är förflutet. Han hemsöker Toussaint och anklagar honom för högmod och för att vara ansvarig för hans, alltså Moyses, död. Här finns också en spökets självrannsakan där Moysen frågar sig varför han hjälpt till att förtrycka ”folket”. Genom sin spöklikhet skapar Moysen den tidsliga distans mellan sina handlingar och sig som låter honom anklaga sig själv i efterhand. På ett egentligen omöjligt sätt förmås det förflutna här komma till tals inför sig självt. Replikens vändning kommer dock när Moysen konstaterat att ”gradbeteckningens streck har bleknat, mina ögon är nu öppna inför döden utan glans. De är där, general Toussaint, bakom väggen.” Här har döden raderat livets fåfänglighet och Moysen talar utifrån en radikalt annorlunda position – ett bortom otillgängligt för alla levande utom Toussaint som kan *lyssna* – där endast en bedräglig vägg separerar de levande från de dödas hemsökelse och klagosång. Efter att ha talat ut en sista gång genom denna vittnesakt dör Moysen en andra gång (liksom alla ”De döda” utom Mackandal, varför inte han?) och träder ut genom väggen, lämnar scenen.

På så sätt är det just det förflutna som Toussaint ställs till svars inför; han ställs till svars inför ett arv han ärvt eller inte lyckats ärva på rätt sätt. Denna gestaltning liknar det sätt som Ricœur diskuterar arvet av ett förflutet som intimt kopplat till skuld: ”Idén om

¹⁶¹ Glissant, *MT*, s. 102f.: ”Je cherche le peuple. Vous dites: ’Le peuple’, je dis: ’Les Malheureux.’ Vous dites: ’Le peuple’, avec des airs républicains; je vois les sarcleurs, les coupeurs, les amarreurs, dans les sacs de toile, la tête qui tourne sous le soleil, la canne et la sueur, j’étais le général des travailleurs. Ils criaient: ’Vive Moysen!’ ils écoutaient ce soldat qui s’inquiétait de leurs misères. Pourquoi ai-je donné la main pour les opprimer? Cela ne m’a servi de rien, le fusilleur est fusillé. Vous dites: ’Le peuple’, moi je crie: ’Les misérables!’ Ils sont là, ils n’attendent qu’un signal, et je les rejoins à mon tour. La république nous nommait gouverneur ou général. Pourquoi, pourquoi? Dans l’épaulette de l’officier tournoyait un miroir aveugle, nous nous sommes noyés dedans. Mais le galon est terni, mes yeux sont ouverts maintenant sur la mort sans éclat. Ils sont là, général Toussaint, derrière le mur. Ceux que vous appelez le peuple et qui criaient: ’Vive Moysen!’ Moi j’étais votre successeur, aujourd’hui je vous précède jusqu’à leur troupe. Car vous qui les avez fait tuer, vous serez leur général dans l’éternité. *Il traverse le mur au fond de la cellule.*”

moralisk skuld är oskiljaktig från idén om arv. Vi är dem som kommit före oss tack skyldiga för en del av vad vi är.”¹⁶² Det är på sätt och viss detta som förebrås Toussaint: han blir skyldig till att *inte* ärva i denna positiva bemärkelse, vilket – märk väl – endast utgör en begränsad del av den mer generella arvsproblematiken. Vad som sker är att ett flertal olika röster gör anspråk på att Toussaint ska åta sig just deras arv, på deras sätt – att han ska åta sig den skuld som det innebär att ärva. Att ärva blir här att träda in i en relation präglad av skuld, en skuldrelation. Som Ricœur påpekar är detta inte en generell och omedelbar skuld, utan en som är beroende av just de konkreta anklagelseakter som riktas mot Toussaint: ”här får man emellertid inte föreställa sig att man är skyldig i bemärkelsen att man är beroende av ett överfört arv, med bortseende från varje konkret anklagelse.”¹⁶³ Det som gestaltas här i pjäsen kan förstås som nuets beroende av det förflutna. Än mer radikalt kan det genom Toussaint och hans umgänge med de döda förstås som nuets sårbarhet och utelämnadhet inför det förflutna. I denna mening är nuet, som relationell bestämning av en kontingent tidslig punkt, smärtsamt beroende av det som redan hänt, som inte går att göra ogjort. ”Den förelöpande beslutsamheten kan inte innebära något annat än att vi tar på oss den skuld som markerar vårt beroende av det förflutna i termer av arv”, poängterar Ricœur.¹⁶⁴ En liknande ståndpunkt uttrycks också i en replik av Toussaint där han artikulerar de redan dödas krav på den levande Toussaint och uttrycker den problematiska relationen mellan nuet och det förflutna: ”De är för många de döda som varje kväll kommer för att träffa mig skrikandes ’Toussaint, Toussaint, vad har du byggt på våra gravar?’ Jag säger till dem: ’Mina vänner jag vill bygga friheten.’”¹⁶⁵ De döda lämnar inte Toussaint någon ro. För Toussaint har gränsen mellan det förflutna och nuet, mellan levande och död brutit och hans värld invaderas gång på gång av de förmodat döda som kräver att han rättfärdigar vad han redan gjort.¹⁶⁶ Kravet på an-svar och att bli lyssnad på

¹⁶² Ricœur, s. 130/108.

¹⁶³ Ricœur, s. 365/375f..

¹⁶⁴ Ricœur, s. 451/472.

¹⁶⁵ Glissant, *MT*, s. 39: ”Il y a trop des morts qui chaque soir viennent me consulter criant ’Toussaint, Toussaint, qu’as-tu bâti sur nos tombes?’ Je leur dis: ’Mes amis je veux bâtir la liberté.’”

¹⁶⁶ Se också Glissant, *MT*, s. 68: ”Alltjämt denna strid mellan de levande och de döda [---]. De döda kurtiserar de levande utan respit, deras dödsögonblick är deras förlovningstid. Vid ert imperiums början dansar ni er förolämpningarnas, skrikens sabbat. Ni räknar med att jag ska rusa upp mig ända tills jag glömmer vägen, helt upptagen med att rättfärdiga mitt livs handlingar.” ”Toujours ce combat entre les vivants et les morts. [---] Les morts, sans répit courtissent les vivants, leur agonie est leur temps de fiançailles. Sur le commencement de votre empire vous dansez votre sabbat de reproches, de cris. Vous calculez que je m’échaufferai jusqu’à oublier le chemin, tout occupé à justifier des actes de ma vie.”

kommer här före skulden. Skulden inträffar först i den stund Toussaint visar sig oförmögen att svara an till de dödas tal och blir upplöst i den stund som Toussaint faktiskt lyckas svara an till de döda som då dör en andra gång och lämnar scenen.

”Vi måste”, skriver Ricœur, ”betala skulden [la dette] men också inventera arvet.”¹⁶⁷ Detta arbete med arvet sker också på författarens, alltså Glissants, nivå. Genom att skriva om en revolution som inte är ”hans” gör sig Glissant till arvtagare och konstruerar ett arv av det förflutna som sträcker sig bortom det snävt provinsiella och insulära. Här handlar det återigen, med Mbembe, om att göra gemensam historia av ett delat förflutet – här på karibisk nivå.¹⁶⁸ Det arv som Glissant konstruerar och tar på sig handlar om en ansvarsrelation i förhållande till en gemenskap. Glissant svarar an till det förflutna utifrån en viss situation i sin samtid och skapar ett verk som i sin tur svarar an till sin tillkomstsituation, samtidigt som verket pekar utöver och bortom den. Det handlar om att frammana det som Glissant kallar för ”l’antillanité”, och som närmast kan översättas som ”karibiskhet” till svenska. ”Föreställningen om karibiskhet [la notion d’antillanité] uppstår ur en verklighet som vi har att fråga ut, men svarar också till ett *löfte* [un voeu] som det är upp till oss att precisera eller vars legitimitet vi måste grundlägga.”¹⁶⁹ För Glissant är ”l’antillanité”, på ett liknande sätt som det centrala glissantbegreppet ”Tout-monde”, given i enlighet med hur världen är ordnad – historien har skapat en situation i Karibien som gör att dessa öar har med varandra att göra – men inte bearbetad i medvetandet, vilket gör att l’antillanité fortfarande förblir ett *löfte*.¹⁷⁰ ”Denna verklighet är virtuell: tät (inskriven i faktumen) men hotad (inte inskriven i medvetandena).”¹⁷¹ Så radar pjäsens Delgrès, som även i egenskap av karaktär relaterar till denna problematik, i en replik upp de tre öar det framförallt hand-

¹⁶⁷ Ricœur, s. 130/108.

¹⁶⁸ Mbembe, *Sortir*, s. 95.

¹⁶⁹ Glissant, *Discours*, s. 728, min kurs.: ”La notion d’antillanité surgit d’une réalité que nous aurons à interroger, mais correspond aussi à un voeu dont il nous faudra préciser ou fonder la légitimité.”

¹⁷⁰ Glissant, *Traité du tout-monde*, s. 176: ”Jag kallar vårt universum Tout-Monde så som det förändras och fortbestår genom utbyte och, samtidigt, ’visionen’ som vi har av den.” ”J’appelle Tout-Monde notre univers tel qu’il change et perdure en échangeant et, en même temps, la ’vision’ que nous en avons.” På så vis finns en inneboende dubbelhet i begreppet: det handlar å ena sidan om världens materiella och historiska beskaffenhet, samtidigt som det å den andra sidan handlar om de föreställningar ett givet subjekt gör sig om den. Genom denna dubbelhet finns det så en spänning mellan det deskriptiva och det mer utopiska i begreppet, i likhet med ”l’antillanité”.

¹⁷¹ Glissant, *Discours*, s. 728: ”Cette réalité est virtuelle: dense (inscrite dans les faits) mais menacée (non inscrite dans les consciences).”

lar om här och betonar deras inblandning i varandra: ”Se här hur vi är på väg att fatta varandras händer. Guadeloupe, Martinique, Saint-Domingue.”¹⁷²

Denna bearbetning av det förflutna går att fördjupa genom Ricœurs och Mbembes tänkande. Ricœurs teoretiska modell kan en aning förenklat beskrivas som att den går ut på att minnas det förflutna för att glömma det förflutna, där den andra glömskan sker på ett sätt som gör att den tidigare blockerade framtiden ska bli möjlig. Därför kommer den historiografiska operationen, som jag nämnt, för Ricœur att likna begravningsakten och laddas med en liknande performativ, dödförklarande verkan. ”Denna skriftliga begravning [sépulture scripturaire] förlänger minnes- och sorgearbetet på historiens plan. Sorgearbetet avskiljer definitivt det förflutna från nuet och lämnar plats för framtiden.”¹⁷³ Minnes- och sorgearbetet träder alltså in som garantier och, framförallt, performativa instanser för den sunda glömskan, förflutenheten, och den framtid som detta ska generera. Den psykoanalytiska teoribildningen ligger återigen nära och det är lätt att förstå det hela i terapeutiska termer där det gäller att bryta ett traumas (det förflutnas) försåtliga stryptag om nuet och framtiden.

Om det produktiva förhållningssättet för Ricœur i relation till minnet verkar vara glömska, så skiljer sig Mbembe som jag redan antytt i det att han framhåller vad jag förstår som hemsökelsens potential och det förflutnas spektrala inbrott i nuet som en möjlighet. Mbembe skriver fram hur det trots alla försök att entydigt reducera slaven till objekt och ”neger”, så finns hos människan som utsätts för detta våld trots allt en rest som inte går att fånga.

Detta *outplånliga överskott*, som undkommer varje fångst och fixering till en social och juridisk reglering, och som inte ens döden skulle förmå avbryta, ingen lag eller anvisning, ingen doktrin och ingen trossats kan radera det. [...] [D]et finns alltid någonting som kommer att fortsätta höra till mellanrummets domän. Och det är detta mellanrum som subjekt kallas till att kultivera, att radikaliserar.¹⁷⁴

¹⁷² Glissant, *MT*, s. 75: ”Nous voici sur l’horizon à nous tendre les mains. Guadeloupe, Martinique, Saint-Domingue.” Se även *Discours*, s. 224, där Glissant diskuterar Delgrès och Toussaint inte som nationell historia, utan som *karibisk* historia.

¹⁷³ Ricœur, s. 605/649.

¹⁷⁴ Mbembe, *Critique*, s. 76. Mbembes franska är stilistiskt och filosofiskt svåröversatt i denna mycket täta passage, varför jag även inkluderar den på franska i sin helhet: ”Cet excédent inéliminable, qui échappe à toute capture et fixation dans un statut social et juridique, et que même la mise à mort ne suarrait interrompre, aucune loi ou assignation, aucune doctrine et aucun dogme ne peuvent l’effacer. [...] [I]l y a toujours quelque chose qui restera de l’ordre de l’écart. Et c’est cet écart que le sujet est appelé à cultiver, voire à radicaliser.”

Den outplånliga rest som inte ens döden helt förmår utrota, som Mbembe skriver fram här, förstår jag som just det som Glissant frammanar i *Monsieur Toussaint* genom att gestalta slavarnas förmåga till revolt och relationen mellan Toussaint och de olika döda. Förstått i en mer generell mening utifrån frågan om det förflutnas relation till nuet och framtiden så är det just denna rest, detta glapp eller avstånd, som det handlar om att frammana i nuet. På så vis framträder den ”*scandale de l’humanité*” som slaveriet och kolonialismen innebär ständigt på nytt som ett slags förpliktigande vittne som påminner om att erkännandet av en människa som en människa aldrig är någonting givet och att gränserna mellan liv och död inte är självklara.

Bakom ordet [Afrika] – det som det säger och det som det döljer, eller till och med det som det inte förmår säga, det som det säger utan att kunna uppbåda *lyssnandet* – visar sig alltså en viss figur av vår värld, av dess kropp och dess ande, vissa av de mest ohyggliga realiteterna av vår värld, *mänsklighetens skandal*, det levande vittnet, utan tvivel det mest oroande, till denna världs våld och till den orättvisa som är dess främsta tecken [ressort principal], den som ställer vår världtanke och mänsklighetens framtid inför de utan tvivel mest akuta och radikala kraven, till att börja med de om ansvar och rättvisa.¹⁷⁵

Genom det frammanade av det förflutna som Mbembe här diskuterar och som Glissant gestaltar i sin pjäs konstitueras en rad förutsättningar för att kritiskt öva föreställningsförmågan och möjligheten att svara an till en situation präglad av våld, ett våld som kanske inte verkar ha med dig att göra, samtidigt som dessa förmågor blir belysta kritiskt genom deras historiska frånvaro och karaktär av inte-redan-givna. På så vis går det med Mbembe att förstå Glissants pjäs som ett iscensättande av ett av modernitetens allra starkaste våldsutbrott: kolonialismen, skapandet av ”negern” och slaveriet. Detta våldsutbrott är inte skilt från modernitetens andra sida – demokratin – utan de är båda en del av en och samma modernitet, oberoende av prefix, och historia som det gäller att svara an till. Att låta det förflutna invadera nuet för att ställa grundläggande frågor om var ”vi” är och vilka ”vi” är framstår då som ett sätt att få till vissa av förutsättningarna som detta an-svar kräver. Hur relaterar då detta till Glissant, Toussaint, och pjäsen? Frågan är i grunden hur ”vi” ska för-

¹⁷⁵ Mbembe, *Critique*, s. 86. Även detta citat är tätt och svåröversatt, varför det franska originalet här följer: ”Derrière le mot [Afrique] – ce qu’il dit et ce qu’il cache, ou encore ce qu’il ne sait pas dire, voire ce qu’il dit sans pouvoir susciter l’écoute – se dressent donc une certaine figure de notre monde, de son corps et de son esprit, certaine des réalités les plus immondes de notre temps, le *scandale de l’humanité*, le témoin vivant, sans doute le plus inquiétant, de la violence de notre monde et de l’iniquité qui en est le ressort principal, celui qui pose à la pensée de notre monde et du devenir humain les exigences sans doute les plus urgentes et les plus radicales, à commencer par celles de la responsabilité et de la justice.”

hålla oss till ett problematiskt förflutet som inte förflyter eller ständigt gör sig gällande i nuet: släppa eller hålla kvar? Och här är själva ”viet” ytterst problematiskt och snarast att förstå som en fråga.

Det minnes- och sorgearbete, framförallt diskuterat av Ricœur, som jag ställer i relation till Glissants pjäs och dess performativa kraft är inte oberoende av det arbetande subjektets tid och plats, dess situation. ”Inte bara författaren”, påpekar Christina Kullberg, ”utan också läsaren skrivs in i en situation och återuppstår efter att ha dödförklarats av vissa kritiker. De framträder dock inte längre som givna, auktoritära subjekt utan som instanser vilka sätts på spel i spänningen mellan olika tidsliga och rumsliga positioner.”¹⁷⁶ Därmed går det inte att tillskriva pjäsen en specifik sorts minnesarbete oberoende av varje given situation eller läsning. Detta minnesarbete, om det sätts i verket, kan betyda olika saker och innebära olika anspråk beroende på om pjäsen blir läst i ett Frankrike drabbat av postkolonial minnesförlust eller på ett Martinique förstätt som präglad av neokolonialt våld, även om det i detta inte finns någon nödvändighet eller något mekaniskt förlopp. Det går att förstå som att det utifrån Ricœurs perspektiv – där en försåtlig glömskas grepp genom minnesarbetet och kravet på rättvisa ska ge upphov till en kvalitativt annorlunda glömska och det förflutnas avtagande grepp över nuet – i ett kolonialnostalgiskt Frankrike måste till ett arbete kring kolonialismens historia, och på ett Martinique präglad av underdånighet ett minne av kamp och andra möjligheter bortom den neokoloniala relationen till Frankrike.¹⁷⁷ Det betyder alltså något utifrån vilken situation pjäsen blir läst.

(D)öden och framtid

Ytterligare ett tema i pjäsen som står i relation till det om arv, skuld och ansvar är det tema som rör vid vad som liknar ödet samt dess relation till döden och framtiden. Detta tema slås tidigt an i pjäsen. Redan i de anmärkningar som föregår själva pjästexten skriver Glissant: ”*Men man förstår att han aldrig kommer undan detta slutgiltiga fängelse, även då*

¹⁷⁶ Kullberg, ”Postkoloniala (upp)lösningar – tiden och platsens politik”, s. 50.

¹⁷⁷ Se Nicolas Bancel, Pascal Blanchard & Ahmed Boubeker, *Le grand repli*, La Découverte, Paris, 2015, i allmänhet för samtida kolonialnostalgi i Frankrike, och särskilt sidan 27: ”Om Frankrike inte längre är en kolonialmakt, så bevarar hon av detta nostalgin över storheten och bristerna.” Se också Mbembe, *Sortir*, s. 124. För Ricœur, se särskilt sista delen om förlåtelsen i hans *Minne, Historia, Glömska*.

han fullbordar sitt triumferande öde.”¹⁷⁸ Och Mackandal låter även han läsaren veta: ”Således, från första dagen, muttrar han efter sitt fängelse. Det väntade på honom! Nu är vi hans armé, han kommenderar i de dödas rike.”¹⁷⁹ Här sätts alltså det tema som jag kallar ödets redan nu i verket: läsaren får veta att Toussaint inte kommer undan sitt slutgiltiga fängelse. Hur relaterar denna slutgiltighet och en föreställning om ödet till framtidens möjlighet?

Toussaint gestaltar detta öde performativt på flera ställen i pjäsen, till exempel i en replik riktad till Macaïa: ”Ja, det var väl talat, Macaïa: sedan första dagen väntar detta fängelse på mig. Och jag, i all den omstörtning som ni för mig, utan att veta vad som är igår och vad som är imorgon, jag fortsätter.”¹⁸⁰ Här skapar pjäsens Toussaint för läsaren en förväntan som gör att jag förstår att karaktären Toussaint känner till den historiska Toussaints livsförlopp och tar på sig det, gör det till sitt. Men här sker också en sammankoppling mellan denna ödesföreställning (historien en andra gång, som medvetet öde) och den sammanblandning till oskiljaktighetens gräns som Toussaint uttrycker mellan vad som är igår och vad som är imorgon – men att han trots detta likväl fortsätter.

Denna ödesstruktur kulminerar inte helt oväntat med pjäsens Toussaints död. Detta tema och dess fullbordande med Toussaints död är särskilt intressant i förhållande till min frågeställning om det förflutnas relation till framtiden, via döden och livet. Som Ricœur uttrycker saken: ”framtidigheten är strukturellt avspärrad av dödens sluthorisont.”¹⁸¹ Hur går det då att förstå Toussaints död? Spärrar hans död också av pjäsens förmåga att uttrycka möjligheten av en framtid? Ingenting annat än hemsökelse och upprepning tycks möjligt bortom döden. Likväl knyter Toussaint i en replik sitt fängslande till, i motsats till ett slutgiltigt nederlag eller spärrande av framtiden, en gemenskap han kallar folket som gör sig gällande och en dag som kommer: ”Det [folket] avancerar redan i den stora dag som kommer [le grand jour qui vient,], det går genom min natt, jag stannar bakom för att skydda dess passage! [...] Men skillnaden är att jag har gått med på att komma, helt svart i

¹⁷⁸ Detta är såklart *också* ett berättartekniskt grepp för att berätta en historia som alla ändå redan tror sig veta hur den slutar. Glissant, *MT*, s. 15 ”*Mais on comprend qu’il n’échappe jamais à cette prison finale, même alors qu’il accomplit son triomphant passé.*”

¹⁷⁹ Glissant, *MT*, s. 27: ”Ainsi, depuis le premier jour, il roucoule après sa prison. Elle l’attendait! Maintenant nous sommes son armé, il commande au royaume des morts.”

¹⁸⁰ Glissant, *MT*, 86: ”Oui, c’était bien parler, Macaïa: depuis le premier jour cette prison m’attend. Et moi, dans tout ce bouleversement que vous me portez, sans connaître où est hier et où demain, je continue.”

¹⁸¹ Ricœur, s. 444/464.

detta bergs vita linne. Ni, ni är bara här därför att jag är det.”¹⁸² Toussaint är där för att han accepterat att komma, i kontrast till de döda som blott är där för att hemsöka honom – här finns en fördelning av agens mellan den levandes val och de dödas hemsökelse. Skillnaden som detta frammanar framstår för mig som en mellan en Toussaint som försonats med sitt öde och tar på sig sin död som en död som ska leda till framtiden, och den hållning som de redan döda får representera.

Så uttalar också Toussaint i sin allra sista replik ett försoningens ”Jag kommer”, med vad jag förstår som en syftning på just döden: ”Jag kommer”.¹⁸³ Pjäsens Toussaint *måste* på så sätt dö – det är hans roll – och han vet tillslut att han måste det. Här ställs frågan om framtidens relation till döden på sin spets. Jag förstår det som att det är just Toussaints död som gör ”dagen som kommer” möjlig – han måste dö för att något annat ska kunna komma *efter*. På så vis handlar det inte heller entydigt om att han gör sig till offer för det koloniala våldet eller till en martyr för saken. Det är möjligt att förstå det som sker här som ett problematiskt uttryck för en offerlogik där döden förhärligas. Men jag menar likväl att Toussaints död går att förstå som något annat än ett enkelt offer; i och med att han faktiskt fångslas och i princip avrättas av Napoleons Frankrike är det som sker här något annat än den självpåtagna döden i offrets tecken. Det är snarare på ett strukturellt plan som *bokstävern*s Toussaint dör, måste dö och uttrycker denna insikt, där döden blockerar den individuella framtidigheten men öppnar upp för *framtiden*.

Vad som här gestaltas som ”dagen som kommer” har på ett strukturellt plan likheter med andra logiker kring ”det kommande”. Mbembe skriver å sin sida fram ett av målen med så kallad postkolonial kritik som hoppet om just en *kommande* mänsklighet.¹⁸⁴ Jag förstår det som att uppgiften att göra delad historia av ett gemensamt förflutet är del av det arbete som ska leda till det gemensamma: ståndpunkten om en gemensam mänsklighet, om att vi bebor en gemensam värld – och här kan ”viet” inte förstås som exklusivt mänskligt.¹⁸⁵ På så vis handlar arbetet med det kommande också om att skapa förutsättningarna för framtiden. Det handlar inte så mycket om att skriva fram vad framtiden ska vara, som det handlar om ett möjliggörande arbete. Därmed går det också att förstå Toussaints död i

¹⁸² Glissant, *MT*, 95: ”Il [le peuple] avance déjà dans le grand jour qui vient, il traverse ma nuit, moi je reste en arrière pour protéger son passage! [...] Mais la différence est que j’ai accepté de venir, tout noir dans le linge blanc de cette montagne. Vous, vous n’êtes ici que pour la raison que j’y suis.”

¹⁸³ Glissant, *MT*, 159: ”Je viens”.

¹⁸⁴ Mbembe, *Sortir*, 81.

¹⁸⁵ Mbembe, *Sortir*, 95.

pjäsen som just ett sådant möjliggörande arbete. Genom att pjäsen avslutar sin gestaltning av det förflutna och dess många inbrott i Toussaints nu med just Toussaints död upprättas så den gräns som gör framtiden till något radikalt okänt och oskrivet. Genom att de döda lämnar Toussaint och att Toussaint själv dör så återstår framtidens möjlighet. Glissants gestaltning av det förflutna lämnar framtiden till läsaren. Samtidigt som pjäsens komplexa lek med tidsligheter och temporal förvirring visar hur det förflutna ständigt gör sig gällande i nuet så återstår ändå framtidens alteritet, som ”dagen som kommer”. Framtiden skrivs in som den gräns arbetet med det förflutna inte kan säga något om annat än det förberedande och möjliggörande arbete som jag förstår pjäsen som. Detta sätt att se på (fram)tiden får också politiska konsekvenser. I och med att framtiden förstås som radikal alteritet blir den en negativitet som i grunden hotar att undergräva en situations eller en politisk ordnings status quo: Martinique *måste* inte stå i den relation till Frankrike som ön gör, kommer inte alltid att göra det. Grunden i till exempel Chiracs historierevisionistiska resonemang rämnar, *något annat är, hur svårt det än verkar, möjligt*.¹⁸⁶ Framtiden är alltid kommande, ingen slutpunkt står i sikte och arbetet måste således alltid fortsätta.

Jag avslutar analysen med att låta Delgrès röst, med ett eko från såväl Ricœur som Mbembe, och den fråga han ställer ringa ut: ”Men vem kommer att lyfta livet ur de dödas mun? Vem, åh Toussaint, kommer att lägga oss i den sista graven? Vilken levande kommer våga gå in i döden så att de döda kan slita sig loss från deras liv och vända sig mot Ravinen?”¹⁸⁷

¹⁸⁶ Se Martin Hägglunds diskussion utifrån Derrida där han diskuterar framtiden som oavgörbarhet (*indécidabilité*): ”Denna ’oavgörbarhet’ anger att alla aspekter av tillvaron konstitueras i relation till en kontingent framtid som hela tiden anländer och är på väg, som kan innebära en möjlighet eller risk, liv eller död.” *Kronofobi: essäer om tid och ändlighet*, Brutus Östlings bokförlag, Stockholm/Stehag, 2002, citat från s. 189. Detta avsnitt av analysen är inspirerat av Hägglunds Derrida-läsning, tyvärr lämnas centrala frågor om (fram)tiden och det kommande av utrymmesskäl därhän. För en delvis annorlunda läsning av denna problematik hos Derrida, se John D. Caputo, ”L’idée même de l’avenir”, i *La démocratie à venir: autour de Jacques Derrida*, Marie-Louise Mallet (red.), Galilée, Paris, 2004. Se särskilt s. 302: ”Det som Derrida kallar det ’kommande’ [l’avenir] är alltså inte bara tidsligt utan det är tiden självt. Det är inte i tiden; det är tiden. [...] Det kommande [l’avenir] konstituerar tidens formella struktur i kraft av vilken någonting alltid är och alltid förblir ofullbordat, alltid framför.” ”L’avenir” är närmast omöjligt att översätta. Det är en lek med franskans ord för framtid, ”l’avenir”, och franskans verb att komma, ”venir”. Den ljudmässiga närheten hos dess två ord och begrepp – som traditionen efter Derrida, märk väl, gör avsevärd skillnad på – som hörs i franskan går förlorad i översättningen. Homofonin är oöversättlig.

¹⁸⁷ Glissant, *MT*, s. 75: ”Mais qui ôtera la vie de la bouche des morts? Qui donc, ô Toussaint, nous couchera dans le dernier tombeau? Qui, vivant, osera entrer dans la mort, afin que les morts s’attachent de leur vie et se détournent vers le Ravin?”

Diskussion

Ansvar, hemsökelse, lyssnande

”Vi är dömda att leva inte bara med det som vi har producerat [ce que nous aurons produits], utan också med det vi ärvt. Eftersom vi inte helt och hållet trätt ut ur en tidsanda ännu dominerad av idén om särskiljandet av olika sorters människor, så kommer det att vara nödvändigt att arbeta med och mot detta förflutna på ett sådant sätt att det förmår öppna mot en framtid som man kan dela i helt jämlik värdighet. Denna fråga om produktionen av, utifrån kritiken av det förflutna, en framtid oskiljaktig från en viss idé om rättvisa, om värdighet och om l'*en-commun*, se där vägen.”¹⁸⁸

Vilken är den appell *Monsieur Toussaint* svarar mot? Vilken är den appell jag strävat efter att få pjäsen att svara mot i analysen? Kan en appell som förmås svara an till begäret av samvaro snarare än apartheid och dess särskiljande av olika sorters människor formuleras utifrån en kritik av det förflutna och dess relation till framtiden? Nu är det hög tid för uppsamling och summering.¹⁸⁹ Som jag visat i analysens båda delar utgör *Monsieur Toussaint* ett komplicerat engagemang med det förflutna på flera olika nivåer: från den historiska händelse som pjäsen svarar an till som en representation, till det sätt som de döda strömmar in i detta förflutna nu som bärare av andra förflutna och vidare det sätt som Glissant för in detta förflutna i ett karibiskt nu som politiserar den estetiska representationen. Mitt mål har inte varit och är inte heller nu att slutgiltigt ta ställning för om det som händer i pjäsen och det sätt som det förflutna skrivs fram på i den bäst kan sägas motsvara Ricœurs eller Mbembes syn på det förflutnas relation till framtiden, eller minnets till glömskan.¹⁹⁰ Pjäsen kan relateras på olika sätt till *båda* modellerna och vad jag strävat efter är framförallt att aktivera och artikulera några olika sätt att närma sig frågan om det förflutnas relation till framtiden på – och där själva det sätt som denna fråga förstås eller formuleras på får estetiska, epistemologiska och politiska såväl som etiska konsekvenser.

¹⁸⁸ Mbembe, *Critique*, s. 254.

¹⁸⁹ Och kanske även för att poängtera vad som återstår. Möjligheten till vidare studier i relation till den tematik som min uppsats kretsar kring är enorm. Här finns mer att göra i relation till själva den historiska epoken: allt för mycket kvarstår att säga om Saint-Barthélémy och den tid då Sverige gav sig in i den transatlantiska slavhandeln. Här finns även mycket mer att säga om Glissant: hans verk är stort och rikt, det finns många andra teman att fokusera (Tout-Monde, kreolisering, Relationen, för att bara nämna några) än det jag arbetar kring här och det finns vidare många fler verk att läsa utifrån frågor om historien och det förflutna (*Tout-Monde*, essäerna, poetikerna, för att bara nämna några).

¹⁹⁰ Detta ska inte missförstås som ett försök till förment neutralitet. Mina ställningstaganden sker på ett mer grundläggande plan och framstår förmodligen som relativt tydliga: uppsatsens utformning, frågor, dominerande perspektiv och så vidare.

Jag har inte strävat efter att *avgöra* frågans rätta svar, utan ser det snarare som min (idéhistoriska) uppgift att upprätta några av de förutsättningar som krävs för att du, jag, vi ska kunna svara an till den; att *ställa* en fråga som vi måste förhålla oss till och där det spelar roll för själva ”viet” hur det görs. Här ser jag styrkan i en viss sorts idéhistoria, där den idéhistoriskt informerade läsarten förmår formulera en spänningsfylld fråga utifrån det historiska så väl som det teoretiska, och på så viss grundlägger förutsättningar för att träna föreställningsförmågan och kapaciteten till ansvar. Formulerandet av en fråga som påkallar an-svar, och där själva formulerandet också innebär ett ställningstagande.

Ett sätt som *Monsieur Toussaint* ställer läsaren inför frågan om det förflutnas relation till nuet och framtiden är hur det förflutna läcker in i Toussaints nu. De döda hemsöker honom likt kritiska, anklagande röster som kräver att bli lyssnade på. I analysen har jag i relation till dessa hemsökelse strävat efter att undersöka hur Glissant skriver fram ett förflutet och låter det hemsöka nuet, samt vilken relation som här går att läsa mellan just det förflutna och framtiden. Både Ricoeur och Mbembe diskuterar på olika sätt denna relation utifrån ett nu som är fast i det förflutnas grepp, eller ännu hellre: en framtid som blockeras genom det förflutnas ständiga intåg, eller av frånvaron av detta intåg. Det arbete som de båda diskuterar i relation till denna problematik är ett som i en mening handlar om att markera vilka döda som går igen i nuet och hur ”vi” bör förhålla oss till deras gengående: ska vi, med Ricoeur, begrava de döda eller, med Mbembe, frammana spökenas hemsökelse? Deras svar är olika och likaså det förflutna som de upprätthåller sig vid – här är Ricoeurs eurocentrism slående och gör det nödvändigt att tänka vidare. Vad som står på spel är frågan om vilket förhållningssätt vi bör inta och skapa förutsättningar för i förhållande till det förflutna, ett förhållningssätt som får konsekvenser för framtiden.

Som jag visat i framförallt analysens andra del, men med grund i den första, präglas *Monsieur Toussaint* av en tidsligheternas dialektik och den temporala förvirring som detta ger upphov till. Vad som *är* vad, vad som *var* vad, vad som *har varit* och *inte längre* är, är, framförallt för pjäsens Toussaint, inte självklart. Jag menar att detta också i vidare mening präglar den samtid vi kallar vår, på olika sätt på olika platser. Sverige är inte post-apartheid-Syd-Afrika men Mbembes ord om den temporala förvirring som de ”vita” efter apartheid drabbades av gäller i hög grad för dagens Europa präglad av begär efter gränser, våldsam uteslutning och ressentimentets politik: ”De ville verkligen se framtiden, men visste

knappast längre hur de skulle situera sig i förhållande till nuet och det förflutna.”¹⁹¹ På sätt och vis är det just detta som konstituerar en av de viktigaste aspekterna av minnespredikamentet och den handlingsförlamande situation som subjektet som (inte?) minns befinner sig i. Europas problem är inte bara minnesproblem relaterade till det förflutna, men de är likväl, för att återknyta till Glissants distinktion, på en nivå *poetiska* problem – alltså problem med *poetiken* förstådd som de föreställningar som gör sig gällande i och besitter oss.

Vad som står på spel är, för att tala med Jacques Derrida, ett altermondialistiskt arbete med minnet som öser ur såväl de bästa som de sämsta minnena. Min läsning och genomförandet av den kan betecknas med franskans adjektiv ”altermondialiste”. Begreppet formuleras av Derrida, i ett av hans sista konferensbidrag innan han dör, i relation till en dröm om ”ett annat Europa [...] som skulle finna i sina två minnen, det bästa och det sämsta, den politiska kraften till en *altermondialistisk* politik [politique *altermondialiste*]”. Det som gör begreppet intressant för mig i detta sammanhang är framförallt det sätt som Derrida insisterar på ett Europa (eller en Europas idé) som varken gör avkall på ”sina ljusaste minnen (själva filosofin [la philosophie elle-même], Upplysningen, sina revolutioner, de mänskliga rättigheternas ännu att tänka och öppna historia)”, men inte heller gör avkall på de minnen som är de ”mest mörka, de mest skyldiga, de mest ångerfulla (folkmorden, Shoah, kolonialismerna, de nazistiska, fascistiska eller stalinistiska totalitarismerna, och så många andra förtryckande våld)”.¹⁹² Men samtidigt som Derrida är tydlig med detta begrepps historiska förankring (eller det åberopande av minnen, arv, som finns inbegripet) är han också lika tydlig med att begreppet ingår i, eller är namnet på, en riktning *mot något*, mot ett annat Europa. Detta fokus på det förflutnas dubbelhet och insisterandet på att ta dessa det förflutnas två sidor i beaktande och ösa ur dem ska möjliggöra en riktning mot och förhoppning om *något annat*.

Med inspiration från Derridas altermondialistiska politik har analysen handlat om att ta vara på en viss läsning av moderniteten. Det handlar alltså om en gemensam modernitet

¹⁹¹ Mbembe, *Sortir*, s. 47. Jfr Ricœur, s. 113/88: ”Om man utgår från den inledande anmärkningen om minskningen av *Ichgefühl* [jagkänsla] i melankolin, måste man säga att det till skillnad mot hos sorgen, där det är universum som förefaller utarmat och tomt, i melankolin är det jaget självt som är i egentlig mening förtvivlat; det utsätts för slag från sina självanklagelser, sin självfördömelse, sin under- och nedvärdering av sig självt.”

¹⁹² Jacques Derrida, ”Le souverain bien – ou l’Europe en mal de souveraineté,” i *Cités* 2007:2, båda citaten från s. 107. Jfr också Mbembe *Sortir*, s. 74.

men samtidigt också om att sätta andra erfarenheter av den och låta andra frågor än vad traditionen påbjuder stå i centrum. Det handlar om att altermondialistiskt fokusera aspekter av det förflutna för att pröva frågan om huruvida nuet kan bli belyst ur en annan vinkel, med ett starkt hopp om att framtidens möjlighet ska kunna skönjas. Sammanskrivningen av ”alter” och ”mondial” binder således samman två ord som drar i olika riktningar, likhet å ena sidan och skillnad å den andra: likhet som i åberopandet av något mondialt (av franskans *monde*: värld, människor) och en närmast planetär erfarenhet av moderniteten men samtidigt också skillnad genom åkallandet av dess andra sida, alter. På det sättet är det ett intressant begrepp som öppnar för att tänka det redan kända och modernitetens historia på ett annat sätt, och detta utan att skriva in sig i en manikeistisk logik som fördelar skuld och offerskap på ett enkelt sätt. Det altermondialistiska skriver alltså in sig någonstans mitt emellan det rådande och det som kan bli; det skriver in sig i sprickorna mellan det deskriptiva och det utopiska. Som begrepp framträder här ”altermondialitet” dels som ett etiskt-politiskt imperativ och dels som en beteckning på det jag hoppas ha uppnått performativt genom uppsatsen – alltså skriver uppsatsens syfte delvis in sig även här. ”Jag drömmer, skriver Derrida, ”om ett Europa vars universella gästfrihet [l’hospitalité universelle] och nya gästfrihetens eller asylrättens lagar skulle göra det till det tjugoförsta århundradets Noas ark.”¹⁹³ För att Derridas lika problematiska som önskvärda altermondialistiska dröm om *ett annat* Europa ska kunna ta plats måste *en del* av denna plats beredas genom tänkandet.¹⁹⁴

Här kan vi utifrån en läsning av Glissants pjäs ta imperativet att lyssna till de döda på allvar. Lyssnandet utgör en möjlig grund för detta arbete. De döda går igen och vi måste lära oss att lyssna till dem om vi ska kunna leva med varandra, tillsammans. Att lyssna och träda i relation till de döda *såväl* som de levande är alltså centralt för att artikulera vad en altermondialitet skulle kunna vara. Vilka förutsättningar krävs för att möjligheten till samtal med de döda ska uppstå? På en grundläggande nivå så handlar detta, med Judith Butler, om att förstå hur det som angår mig inte nödvändigtvis utgår ifrån mig: ”it would seem that I am as much constituted by those I do grieve as by those whose deaths I disavow, whose nameless and faceless deaths form the melancholic background for my social world, if not

¹⁹³ Derrida, ”Le souverain”, s. 113.

¹⁹⁴ Problematisk i sin eurocentriska och teologiska gest som utser Europa till världens räddare, men samtidigt politiskt utmanande genom vad det säger om dagens Europa, vilket man knappast behöver läsa Derrida för att förstå, eller så är det just det vi måste göra.

my First Worldism.”¹⁹⁵ Det är nödvändigt att vidga föreställningen om vad som angår ”mig”, det som skapar ”mig”, och att intressera sig för det som kanske ändå *inte* verkar angå ”mig”. Detta är en nödvändighet som sträcker sig över historieskrivningens domän, vidare mot den ordning som medieras genom kanon och rakt in i samtiden och dess ojämlika distribution av sörjbarhet och sårbarhet.¹⁹⁶ Här kan andra delar av Glissants historiskt förankrade och teoretiskt utmanande tänkande hjälpa oss att problematisera och osäkra samtida föreställningar av det förmodat egna. ”Världens kulturer har alltid underhållit mer eller mindre nära relationer eller aktiviteter mellan sig, men det är bara under den moderna epoken som en särskild mängd avgörande villkor blivit samlade, som har stegrat naturen av dessa relationer.”¹⁹⁷ I den mån det jag skisserar här är ett arbete med föreställningarna, så kommer vi likväl inte undan frågan om rättvisa. För att det poetiska arbetet ska ha någon som helst möjlighet att vara verkansfullt krävs också ett obönhörligt politiskt krav på *rättvisa*.¹⁹⁸ Poetiken är inget utan politiken, politiken inget utan poetiken.

Genom minnet ska den tidigare koloniatören avkoloniseras

Vad som ofta negligeras, poängterar bland andra Mbembe, i debatter om kolonialism och avkolonisering är att det inte bara är den tidigare koloniserade som ska avkoloniseras; inte bara den tidigare koloniserade har med det (post)koloniala att göra. Ty det är också, i minst lika hög grad, den tidigare koloniatören som måste avkoloniseras. Detta är ett arbete som måste utföras och som på inget sätt sker av sig självt – enbart tiden läker inga sår, inte heller historiens. Kanske kan det tyckas sent att lyfta fram vikten av avkoloniseringens arbete nu. Men vad vi måste komma ihåg är att demokratin och kolonialismen är vävda i samma

¹⁹⁵ Judith Butler, ”Violence, Mourning, Politics”, i *Studies in gender and sexuality*, 2003:1, s. 33.

¹⁹⁶ Judith Butler, ”Vulnerability in resistance”, i *Vulnerability in resistance*, Judith Butler, Zeynep Gambetti & Leticia Sabsay (red.), Duke University Press, Durham, 2016, s. 25: ”To summarize: vulnerability is not a subjective disposition. Rather, it characterizes a relation to a field of objects, forces, and passions that impinge on or affect us in some way.”

¹⁹⁷ Glissant, *Poétique de la relation*, s. 38. Märk väl att om ”kulturer” här förstås som diskreta och väl avgränsade enheter, så blir den bild som här målas upp ytterst problematisk. Snarare bör vi förstå det som Glissant säger här i motsatt riktning. Utifrån hans begrepp om *Relationen* så är de förhållanden som här skisseras mellan olika ”kulturer” snarast att förstå som oförutsägbara och präglade av ömsesidig förändring där gränserna mellan vad som ses som mitt, ditt, här hemma, där borta och olika kulturer blir suddiga, sammanblandade och omöjliga att i egentlig mening dra upp med annat än våld som grund.

¹⁹⁸ Det går inte att komma runt att de åtta rikaste personerna idag äger mer än vad hälften av världens befolkning gör tillsammans. Likaså går det inte att komma runt det sätt som den sentida kapitalismen fungerar för att producera värde, eller att de dominerande svaren tenderar att vara en eller annan ”humanitär” informerad intervention. Detta är frågor varje kritisk ansats måste brottas med, frågor som dessvärre inte ges något vidare utrymme här. Se vidare Oxfams rapport *An economy for the 99 %* angående statistiken.

väv. ”’Moderniteten’ är i själva verket det andra namnet på det obegränsade europeiska expansionsprojekt som sätts i verket under de sista åren av 1700-talet.”¹⁹⁹ De omfattande investeringar som under flera århundraden gjorts i Europas koloniala expansion – inom allt ifrån litteratur, konst, vetenskap, teknik, kartografi, politik och så vidare – *är inte något vi blir av med så lätt*. Investeringarna låter sig inte göra ogjorda utan vidare och det förflutna försvinner inte med tiden. För att inte helt och hållet vara i dess våld krävs ett kritiskt arbete med minnet. Vad innebär det till exempel i Sverige idag att nästan ingen känner till att Saint-Barthélémy var en svensk slavkoloni i Karibien och den roll som Sverige under en tid hade och än mer strävade efter att ha i den transatlantiska slavhandeln? Och i vilken relation står demokratin till det historiska och samtida våld som samerna fått och får utstå? Vi har i allra högsta grad *fortfarande* med kolonialismens, slaveriets och rasismens aktiva historia och med det sätt som de formar vår samtid att göra. Vi måste ställa grundläggande frågor om de sätt vår oförmåga att svara an till det våld som utspelats i det förflutna villkorar, eller inte villkorar, vår (o)förmåga att svara an till det i allra högsta grad samtida våld som spelas ut gång på gång vid våra gränser och på så många andra platser, och den sörjbarhetens fördelning som häftar vid detta.

Skuld, sorg, ansvar och deras fördelning är inga enkla frågor här. Som jag hoppas ha visat i analysen kan de formuleras på olika sätt, utifrån olika sätt att begreppsliggöra och förstå relationen mellan det förflutna och framtiden, där offerskap och skuld blir komplexa kategorier att undersöka kritiskt. Det arbete med det förflutna som jag fokuserar i analysen av *Monsieur Toussaint* är likväl ett komplext arbete med en prekär fråga. Går det att undvika en snäv förståelse av det förflutnas problematik och ett ressentimentets fasthållande, var och en vid sitt förmodade arv, sin sorg, som inte leder till något annat än exklusion och att historiens oförrätter blodigt spelas ut på nytt, gång på gång, i nuet? ”I den samtida världens anda är det nämligen många som tror på existensen av en första Sorg [un Deuil premier], oavslutlig, ständigt kallad att återuppträda på symptomets scen, *men aldrig kapabel att suturera sprickan*.”²⁰⁰ När det förflutna förstås som en första (ursprunglig och främsta) Sorg ger det allt som oftast näring till en ressentimentsfylld politik som omöjliggör levandet-tillsammans: ”Men genom att förstå Sorgen så här, så landar man i att göra sorgen

¹⁹⁹ Mbembe, *Critique*, s. 87. Se också Mbembe, *Politiques*, s. 35ff. & s. 42, om demokratin och kolonialismens intima närhet som två sidor av en och samma modernitet.

²⁰⁰ Mbembe, *Sortir*, s. 169. Min kurs.

omöjlig.”²⁰¹ Sorgen gör själva sörjandet omöjligt. Vem kan jag vara utan min Sorg? Detta måste ett kritiskt arbete kring frågor om minne förhålla sig till och arbeta med, inte minst för att inter文enera i den våldets dialektik som kretsar kring offer-förövare och som så ofta går ut på att hantera en förmodat ursprunglig Sorg genom att döda, inte den skyldige, utan *en tredje*.²⁰²

För att försöka undvika en sådan situation – för att, i den mån det är just en sådan situation vi lever, försöka hantera den – måste ett arbete med föreställningarna och den symboliska ordningen till. Det handlar återigen om att fokusera det faktum att ”vi” alltjämt är inskrivna under samma episteme, alltjämt skapat ett gemensamt förflutet hur mycket vi än önskar det ogjort. Vi har med varandra att göra. På så vis handlar det här om att undersöka ett problematiskt vi – vilka ingår? vilka ingår inte? – som ett villkor ”vi” likväl inte kommer ifrån. *En del* av vad som krävs för att svara an till detta minnespredikament och inte hamna i den position som gör min sorg till Sorgen utgörs av tänkandet och viljan att löpa den risk det innebär att verkligen tänka: ”Svaret skulle behöva vara utan tvetydighet – genom att ta risker, till att börja med risken att föra fram ett *marginellt tal*; genom att anstränga sig till att tänka från en *tredje plats [tiers-lieu]* på samma gång geografisk och teoretisk; genom att frivilligt ta sig an risken att vårt yttrande kan bli kvalificerat som inautentiskt.”²⁰³ Denna tredje plats som Mbembe lyfter fram kan, utöver det Afrika han lyfter fram som särskilt lämpat, *också* förstås metaforiskt i en vidare mening som en icke-manikeistiskt, altermondialistiskt laddad plats – en plats som måste skapas.

Historien har fört oss samman. Vi delar detta villkor. Det är skärvor vi ärvt ur ett förflutet, med vilka vi måste skapa ett sätt att leva tillsammans som är mindre våldsamt, en ständigt kommande mänsklighet. Jag avslutar med att ännu en gång låta Mbembes till synes lika anspråkslösa som förpliktigande uppmaning eka: uppgiften är att ”förvandla detta gemensamma förflutna till delad historia.”²⁰⁴ Kanske står svaret på vad det idag, i Europa, skulle kunna innebära att föra fram en profetisk vision av det förflutna att finna här.

²⁰¹ Mbembe, *Sortir*, s. 169.

²⁰² Mbembe, *Sortir*, s. 169.

²⁰³ Mbembe, ”Penser le monde à partir de l’Afrique”, s. 384. Jfr från samma sida: ”Varje tänkande värt namnet uppstår i mötet med det som inte är det samma. I mötet med det som inte skulle kunna hänföras till sig, *att tänka, precis som att nära sitt liv, kommer ofrånkomligen bebo mellanrummet, få mellanrummet att arbeta*. Se även här franskan: ”Toute pensée véritable surgit au point de rencontre avec ce qui n’est pas soit-même. Au point de rencontre avec ce qui ne saurait se ramener à soi, *penser, tout comme nourrir sa vie, devient inévitablement habiter l’écart, faire travailler l’écart*.”

²⁰⁴ Mbembe, *Sortir*, s. 95: ”transformer ce passé commun en histoire partagée”.

Referenser

- Arthéron, Axel, "Vers une approche sociopolitique des origines du concept du Tout-monde chez Édouard Glissant: Du Front Antillo-Guyanais à *Monsieur Toussaint*", *Nouvelles Études Francohones*, 2015:2, s. 24-41.
- Azar, Michael, *Frihet, jämlikhet, brodermord: revolution och kolonialism hos Albert Camus och Frantz Fanon*, Symposion, Stockholm/Stehag, 2001.
- *Den ädla döden: blodets politik och martyrens minne*, Leopard, Stockholm, 2013.
- *Amerikas födelse: korset, guldets och svärdet i nya världen*, Leopard, Stockholm, 2015.
- Beauvoir, Simone de, "Littérature et Métaphysique", *Les temps modernes*, 1946:7, s. 1154-1163.
- "Litteratur och metafysik", *Birgitte Bardot och Lolitasyndromet. Essäer*, Modernista, Stockholm, 2013, övers. Anna Petronella Fredlund.
- Bancel, Nicolas, Blanchard, Pascal & Boubeker, Ahmed, *Le grand repli*, La Découverte, Paris, 2015.
- Bénot, Yves, "Utplåningen av indianerna i den karibiska regionen", Marc Ferro (red.), *Kolonialismens svarta bok: 1500-2000: från utrotning till självrannsakan*, Leopard, Stockholm, 2005, s. 47-59, övers. Kristina Ekelund, Bengt Ellenberger & Lotta Riad.
- Buck-Morss, Susan, *Hegel, Haiti and universal history*, University of Pittsburgh press, Pittsburgh, 2009.
- Butler, Judith, "Violence, Mourning, Politics", *Studies in gender and sexuality*, 2003:1, s. 9-37.
- "Vulnerability in resistance", Butler, Judith, Gambetti, Zeynep, & Sabsay, Leticia, (red.), *Vulnerability in resistance*, Duke University Press, Durham, 2016, s. 12-27.
- Caputo, John D., "L'idée même de l'à venir", *La démocratie à venir: autour de Jacques Derrida*, Mallet, Marie-Louise (red.), Galilée, Paris, 2004, s. 295-305.
- Chinua, Achebe, *Things fall apart*, Penguin/Heinemann, London, 2001.
- "Chronology", *World Literature Today* 1989:4, s. 565.
- Code Noir*, 1685, http://classiques.uqac.ca/collection_documents/louis_XIV_roi_de_France/code_noir/code_noir.pdf (13/3-18).

- Cristiani, Jean-Noël, *Les hommes-livres*, INA, 1993.
- Dash, J. Michael, *Édouard Glissant*, Cambridge university press, Cambridge, 1995.
- ”The theater of the Haitian Revolution/The Haitian revolution as Theater” *Small Axe* 2005:18, s. 16-23.
- Delgrès, Louis, *À l’univers entier, le dernier cri de l’innocence et du désespoir*, 1802, <http://lesabolitions.culture.fr/medias/mouvements/1802/documents/cite-louis-del-gres.pdf> (15/3-18).
- Derrida, Jacques, ”This strange institution called literature”, *Acts of literature*, (red.) Attridge, Derek, Routledge, London, 1992, övers. Bennington, Geoffrey & Bowbly, Rachel, s. 33-75.
- ”Le souverain bien – ou l’Europe en mal de souverainité”, *Cités* 2007:2, s. 103-140.
- Dorigny, Marcel, ”Aux origines: l’indépendance d’Haïti et son occultation”, *La fracture coloniale*, (red.) Blanchard, Pascal, Bancel, Nicolas & Lemaire, Sandrine, La Découverte, Paris, 2005, s. 45-55.
- Dubois, Laurent, *Avengers of the new world: the story of the Haitian Revolution*, Harvard university press, Cambridge, 2004.
- ”Haunting Delgrès”, *Radical history review*, 2000:78 s. 166-177
- Edenheim, Sara, *Anakronismen: mot den historiska manin*, Glänta, Göteborg, 2011.
- Fanon, Frantz, *Œuvres*, La Découverte, Paris, 2011.
- Fareld, Victoria, ”Tiden är nu” i *Samtider: perspektiv på 2000-talets idéhistoria*, Burman, Anders, Lennerhed, Lena (red.), Daidalos, Göteborg, 2017, s. 19-36.
- Glissant, Édouard, *Poétique de la relation*, Gallimard, Paris, 1990.
- *Tout-Monde*, Gallimard, 1993.
- *Le Discours antillais*, Gallimard, Paris, 1997.
- *Traité du Tout-Monde*, Gallimard, Paris, 1997.
- *Monsieur Toussaint*, Gallimard, Paris, 1998.
- ”Likhet och mångfald”, *Glänta*, 2002:2, s. 55-62.
- ”Öppen båt”, *Karavan* 2004:2, s. 44-47, övers. Christina Kullberg.– *Relationens filosofi, omfångets poesi*, Glänta, Göteborg, 2011.
- *Monsieur Toussaint: a play*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2005, övers. Dash J., Michael & Glissant, Édouard.

- *Indiorna: en dikt om den nakna nattens erövrare*, Elisabeth Grate, Stockholm, 2012, övers. Catherine Delpech-Hellsten och Magdalena Sørensen.
- Billy, Yves & Glissant, Mathieu, *La créolisation du monde*, Auteurs Associés 2010.
- Hallward, Peter, *Absolutely postcolonial: writing between the singular and the specific*, Manchester University Press, Manchester, 2001.
- Hägglund, Martin, *Kronofobi: essäer om tid och ändlighet*, Brutus Östlings bokförlag, Stockholm/Stehag, 2002.
- James, C. L.R, *Toussaint Louverture*, Duke university press, Durham & London, 2013.
- *The black jacobins: Toussaint L'Ouverture and the San Domingo revolution*, Penguin, London, 2001.
- Kendall, Michelle D., ”Co-opting Haitian history in Martinican theatre”, *Journal of Haitian studies* 2013:1, s. 184-197.
- Kullberg, Christina, ”Att visa sig, Obegriplig”, *Glänta* 2002:2, s. 48-54.
- ”Postkoloniala (upp)lösningar – tiden och platsens politik”, *Glänta* 2005:1-2, s. 50-54.
- Lundahl, Mikela, *Vad är en neger?: negritude, essentialism, strategi*, Glänta, Göteborg, 2005.
- Mbembe, Achille, *De la postcolonie: essai sur l'imagination politique dans l'Afrique contemporaine*, Karthala, Paris, 2000.
- *Critique de la raison nègre*, La Découverte, Paris, 2013.
- *Sortir de la grande nuit: essai sur l'Afrique décolonisée*, La Découverte, Paris, 2013.
- *Politiques de l'inimitié*, La Découverte, Paris, 2016.
- ”Penser le monde à partir de l'Afrique”, Achille Mbembe & Felwine Sarr (red.), *Ecrire l'Afrique-Monde*, Philippe Rey/Jimsaan, Dakar, 2017, s. 381-393.
- Nesbitt, Nick, *Voicing memory: history and subjectivity in French Caribbean literature*, University of Virginia Press, Charlottesville, 2003.
- *Caribbean critique: Antillean critical theory from Toussaint to Glissant*, Liverpool university press, Liverpool, 2013.
- Oxfam, *An economy for the 99 %*, 2017,
https://d1tn3vj7xz9fdh.cloudfront.net/s3fspublic/file_attachments/bp-economy-for-99-percent-160117-en.pdf (14/5-18).
- Peck, Raoul, *I am not your negro*, Velvet film, 2016.

- Ramond, Charles, "Matérialisme et hantologie", *Cité*, 2007:2, s. 53-63.
- Ricœur, Paul, *La mémoire, L'histoire et l'oubli*, Seuil, Paris, 2000.
- *Minne, Historia, Glömska*, Daidalos, Göteborg, 2005, övers. Eva Backelin.
- Said, Edward, *Culture and imperialism*, Vintage Books, New York, 1994.
- Sharif, Solmaz, *Look*, Rámus förlag, Malmö, 2017, övers. Ida Börjel & Jennifer Hayashida.
- Stora, Benjamin, *Rapport à Madame le ministre d'outre mer*, 2016,
<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/164000717.pdf>
(13/3-18).
- Todorov, Tzvetan, *The Conquest of America: the question of the other*, University of Oklahoma press, Norman, 1999, övers. Richard Howard.
- Trouillot, Michel Rolph, *Silencing the past: power and the production of history*, Beacon press, Boston, 1995.
- Willén, Carl, *Egendom, medborgarskap och jakobinism i 1805 års haitiska konstitution*, masteruppsats, LIR, Göteborg, 2013.
- "Scenkonst och statsmannakonst: Jeremy Matthew Glick – The black radical tragic", https://www.dixikon.se/glick-radical_tragic/ (22/2-18).